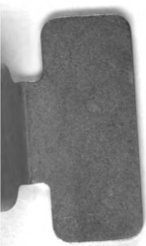
ORATIO DE VERA FIDEI CHRISTIANAE NOTIONE ...

Henricus Egbertus Vinke

HENRICI EGBERTI VINKE,

ORATIO

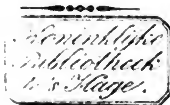
DE

VERA FIDEI CHRISTIANAE NOTIONE, NOSTRIS PRAESERTIM TEMPORIBUS, MEMORIA TENENDA ET IN OMNIUM ANIMIS IMPRIMENDA,

HABITA TRAIECTI AD RHENUM,

a. d. XXVI m. Martii a 1855.

QUUM MAGISTRATUM ACADEMICUM ITERUM DEPONERET.

TRAJECTI AD RHENUM,
APUD C. VAN DER POST, JUNIOREM.

MDCCCLV.

Πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.
Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει,
ἑαυτοὺς δοκιμάζετε.

PAULLUS.

Ex officina typographica GIBBEN & DUMONT.

DISCIPULIS CARISSIMIS

SALUTEM ET OFFICIA

HENRICUS EGBERTUS VINKE.

Vobis hanc qualemcunque orationem inscribendam putavi, quia vestro praesertim rogatu jam nunc editur. Vos enim me adiistis, petentes, ut illam continuo publici juris facerem, mihique dubitanti persuasistis. Quae vestra petitio quam grata mihi fuerit, dicere vix possum. Nam vidi et audivi placuisse vobis, quam candide professus sum, sententiam meam de via, quam ingredi nos oporteat ad praesentes lites ecclesiasticas componendas, pacemque restituendam. Iisdem igitur vos, quibus ego, studiis duci mihi

persuasi. Quae ut legenda hac oratione ét in vestris, ét in aliorum animis confirmentur, alanturque, opto et spero. Ita enim, meo quidem judicio, moderatis, irenicis, vere liberalibus Theologis adnumerandi eritis, vestraque opera et studia tendent ad vera nostrae Ecclesiae commoda provehenda. Quod ut ratum faciat supremum Dei numen, toto ex animo precor.

Dabam TRAJECTI AD RHENUM,
d. 2 m. Aprilis a. 1855.

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE CURATORES,
PROFESSORES, LECTORES, CIVES!
CUJUSCUNQUE ORDINIS ET LOCI AUDITORES
EXOPTATISSIMI!

Academiae regundae munus festo hoc die ponentem lex me jubet enarrare, quae almae matri nostrae tum prospera, tum adversa evenerint, me Rectore. Quod quum exsequi aggredior officium, non possum non me ter quaterque beatum praedicare. Ne tamen putetis, me hoc dicentem significare, grave et molestum mihi fuisse honorificum illud munus: quo magna cum voluptate me functum esse grato animo testificor. Sed subit, hac ipsa hora, tristissima illius diei imago, quo, ante quindecim hos annos de Magistratu academico decedenti, parentandi mihi erant triumviri clarissimi, splendida Academiae nostrae lumina et ornamenta, HEUSDIUS, HERINGA, tuusque, clarissime SUERMANNE! desideratissimus ALEXANDER, filius. Quem diem cum repeto, gravissimo nunc quoque commoveor dolore, simul vero etiam summo af-

ficior gaudio, quod sub altero Magistratu meo e Professorum ordine de praesidio et statione vitae decesserit nemo. Quae igitur tum mihi defuit occasio, praeter fatorum academicorum commemorationem, pro more recepto, de gravissimo aliquo argumento dicendi, haec jam mihi data est. Quam occasionem eo avidius arripio, quo magis toto animo doleo tristissimam, in qua ét Christiana Societas, ét vero etiam Ecclesia reformata nostra versatur, conditionem. Ubi est enim suavissima illa Societas, quae Conditoris sui referebat indolem, ita ut de illa vere praedicari posset: *τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία* [1]; In quot partes divisum est et dilaceratum unum CHRISTI, omnium Conservatoris ac Domini, corpus [2]! quarum altera alteri invidet, altera alteram contemnit et respuit, altera alteram perdere, comedere, devorare studet. Videmus hoc, eheu! nostro tempore, non tantum in iis, quae Ecclesia Romano-Catholica Protestantium Societatibus denuo molitur; sed in his ipsis, sed in Ecclesia etiam reformata nostra, ab unoquoque vero CHRISTI discipulo, summo animi dolore, idem observatur. Sunt enim duae in primis partes, quarum haec ab *orthodoxia,* quam tuetur, a *liberalitate*, quam propugnat, illa nomen habet. Ab utraque stant viri haud pauci, ingenio, doctrina, pietate, amore erga Deum CHRISTUMque insignes, summo rem Christianam provehendi studio flagrantes. Utinam mutuo etiam amore se invicem prosequerentur! Sed proh dolor! altera pars alteram condemnat, hostili impetu invadit, deprimit, excludit. Fatendum enim est, Iliacos intra muros peccari et extra [3]. Et est verendum, nisi

componantur lites istae vehementissimae, ne Ecclesia reformata nostra in duas, vel tres partes majores distrahatur. Quae cum ita sint, omnibus bonis elaborandum est, ut vulneribus hisce gravissimis medeantur, viamque ostendant, quam ingrediendum nobis sit ad pacem concordiamque restituendam. Haec apud animum meum reputans, orationis argumentum elegi, quod ét praesenti Ecclesiae, cujus socius sum, conditioni accommodatum sit, ét ad sopiendas lites valeat, imo vero unicam, meo quidem judicio, monstraturum sit viam, qua laudatum optatumque finem assequi possimus. Dicam igitur de *vera fidei Christianae notione, nostris praesertim temporibus, memoria tenenda, et in omnium animis imprimenda.* Quod argumentum quum sua se gravitate satis commendet, constitutum mihi unice est, eo uti genere dicendi, quod a simplicitate ac perspicuitate laudetur, et a quo fuci omnis suspicio quam longissime sit remota. Quod si quae ex animi sententia dicturus sum, aliquid conferant ad tuendam veritatem pacemque conficiendam, habebo, quod summas Deo gratias agam.

Fidem Christianam dicens, intelligo eam, quam CHRISTUS et Apostoli postulant ab omnibus, quibus denunciatur Evangelium, ut remissionem peccatorum aeternamque beatitudinem consequantur [4]: quae iccirco fides *salutaris*, sive *salutifera* a Theologis dici solet. De hujus fidei *notione* agimus. Itaque non omnem, qui est de fide, locum explicabimus. Praetermittimus quae ad ejus originem, fundamentum, necessitatem, progressum spectent,

unice quaerentes, quid sit, sive quae fides sit intelligenda. Ad quam quaestionem, gravissimam illam prae omnibus, quae hodie agitantur, ut rite respondeatur, videndum nobis est tum de fidei *objecto*, tum de ejus *indole*.

Objectum habeat fides necesse est; nam sine eo ne cogitari quidem potest. Est autem illud, e JESU et Apostolorum doctrina, primum: *Evangelium*, salutaris, quem hominibus perferebant, nuncius.

CHRISTUS enim populares suos adhortatus est, ut *crederent Evangelio* [5]. Quod alibi appellat *sermonem suum* [6], *verba sua* [7], *mysteria, s. sermonem de regno coelorum* [8], *res coelestes* [9], *Dei sermonem, Dei verba* [10], *veritatem* [11]. Nec tantum in genere hoc fidei objectum indicavit, sed certa etiam placita, quibus credendum sit, commemoravit, e. c. unum verum esse Deum [13], a Deo se exiisse [14], Patris nomine se venisse [15], missum se esse a Patre [16], qui, quanto homines amore prosequatur, in ipso tradendo ostenderit [17], CHRISTUM se esse, *Dei Filium*, olim promissum [18], intima cum Patre necessitudine junctum [19], venisse se ut quod periisset quaereret et conservaret [20], mortique se pro hominibus traderet [21], e mortuis se suscitatum esse, adeoque dignum, qui Dominus noster Deusque dicatur [22], alia; perversasque Judaeorum opiniones impugnavit [23].

Ita et *Apostoli* fidei objectum dixerunt *Evangelium*, *Evangelium Dei* [24], *Evangelium salutis nostrae* [25], *verbum Dei* [26], *Dei salutis*que *sermonem* [27], *veritatem* [28], *veritatis sermonem* [29], *fidei sermones* [30]; verbo omnem, quam a CHRISTO, unico suo Magistro [31] acceptam, homi-

nibus denunciarent [32], doctrinam. Quid? quod ad illius exemplum certa etiam placita, tamquam fidei objecta significarunt, nempe: JESUM esse CHRISTUM, *Dei Filium* [33], venisse eum in carne [34], mortem eum pro nobis subiisse, et e mortuis suscitatum esse [35], constitutum a Deo omnium Dominum et Judicem [36], unicum hominum Conservatorem [37], in quo Deus insignem suum erga illos amorem patefecerit [38], alia. Imo quanti fecerint doctrinam, quam docebant, unicuique apparet, attendenti tum ad praeclara nonnulla effata, quibus id diserte significarunt [39], tum ad illorum agendi rationem, qua non tantum doctrinam, a CHRISTO acceptam, tradiderunt, sed errores etiam perversasque tum Judaeorum, tum gentium opiniones impugnarunt et refutarunt [40]. Unde factum esse videtur, ut ἡ πίστις paucissimis locis in N. F. libris, me quidem judice, de ipsa *fidei doctrina* dicatur [41].

Sed in his minime subsistunt Magister et Discipuli. Altius escendunt. CHRISTUS enim, quum praecipuum sit Evangelii argumentum, ubique ut praecipuum fidei objectum laudatur. Quod quum notissimum sit, vix ulla indigere probatione videtur.

Ipse se hoc nomine diserte praedicavit. In memoriam modo vobis revocetis *tum* gravissima, quae cum NICODEMO [42], et muliere Samaritana [43] habuit colloquia, *tum* sermones, quos vel cum Judaeorum proceribus [44], vel cum populo [45] contulit, apologeticos, *tum* quae locutus est ad coecum illum, cui visum restituerat Hierosolymis [46], ad MARTHAM, fratris mortem dolentem [47], ad discipulos, ultima vitae suae nocte [48]. Imo continue

testantem eum audimus, se esse, cui credendum sit et in quo fidem suam reponere debeant homines, ut vitam aeternam consequantur: unde omnes ad fidem sibi habendam comiter graviterque adhortatur.

Neque aliter fecerunt *Apostoli.* Nam omnes, quas ét coram populo, ét coram Judaeorum Senatu, ét coram certis quibusdam hominibus habuerunt, orationes totae in eo sunt, ut probent, JESUM esse CHRISTUM, Dei Filium, unicum hominum Conservatorem, auditoresque ad fidem ei habendam incitare atque perducere conentur [49]. Ita et in scriptis ad Christianos datis, idem subinde inculcant, fidemque CHRISTO habitam confirmare et stabilire student [50]. In quo exponendo variis utuntur praepositionibus dicendique formulis, ad rei gravitatem et amplitudinem exprimendam egregie accommodatis [51].

Quid? quod altius etiam escendunt, ad *Deum* ipsum, tamquam summum fidei objectum nos evehentes.

»Amen, amen," inquit ipse CHRISTUS »qui sermonem »meum audit, et credit Ei, qui me misit, vitam habet »aeternam, neque in condemnationem venit, sed e morte »in vitam transiit [52]." »Qui ex Deo est, Dei verba »audit; propterea vos non auditis, quia ex Deo non »estis [53]. Qui credit in me, non credit in me, sed in »Eum, qui me misit [54]." »Credite in Deum et in me »credite [55]."

Ita et *Apostoli.* Nam PETRUS Christianos describit, per CHRISTUM credentes in Deum, qui eum e mortuis suscitavit, summoque ornavit honore, ut illorum fides et spes in Deo repositae essent [56]. »Si hominum testimonium

»accipimus," ait JOHANNES, »testimonium Dei majus est; »nam hoc est testimonium Dei, quod testificatus est de »Filio suo. Qui credit in Filium Dei, habet testimonium »in se ipso: qui non credit Deo, mendacem Eum fecit, »quia non credidit in testimonium, quod testificatus est »Deus de Filio suo. Et hoc est testimonium, quod vitam »aeternam dedit nobis Deus, et haec vita est in Ejus Fi- »lio [57]." Et PAULLUS Christianos informat, ut credentes in Eum, qui JESUM, illorum Dominum, e mortuis suscitavit [58], fidemque eorum diserte *fidem in Deum* dicit [59].

Est igitur, docentibus JESU et Apostolis, fidei Christianae objectum *doctrina*, nominatim *Evangelium*, quod denunciarunt, praesertim CHRISTUS, qui princeps Evangelii argumentum est, imo ipse *Deus*, qui Filium suum mundi Conservatorem ac Dominum constituit, eum hanc in terram misit, in Evangelio de eo testatur, per eum se suamque erga nos benevolentiam patefecit, in eoque se conspiciendum nobis dedit [60]. Quae omnia quum Christianis notissima essent, *fides* [61] et *credentes* [62] saepissime in N. F. libris commemorantur, nulla fidei objecti mentione addita.

Sed pergamus ad explicandam fidei Christianae *indolem*. Cerniturne ea in una mentis persuasione de veritate eorum, quae credenda sint? Minime gentium. Nam ejusmodi mentis persuasio, quae animum non afficiat, nec ipsa vivit, nec vitam dare potest; nulla vi gaudet, nullos fructus fert, recteque fides *mortua* a JACOBO appellatur [63]. Num igitur una animi assensione et fiducia consistit? Sed haec animi assensio fiduciaque quo modo

cogitari potest, nisi certa adsit mentis persuasio, firmis nixa argumentis, de veritate eorum, in quibus suam fiduciam reponat? Quomodo in *Evangelio*, in salutari, quem perfert, nuncio fiduciam meam reponam, nisi de hujus nuncii veritate mihi constet? Quomodo in CHRISTO *Deo*que fiduciam meam reponam, nisi vera esse persuasum mihi sit, quae de CHRISTO, de Deo, de utriusque voluntate in Evangelio traduntur? Ejusmodi fiducia nec cum natura nostra, ratione praedita, conveniret, et coeca atque stulta esset dicenda. Complectitur igitur fides, de qua agimus, totum hominem, omnes mentis animique, quibus gaudet, dotes, intelligendi, sentiendi, volendi facultatem. Qui Evangelio credit, pro vero illud habet, nec pro vero tantum habet, sed sentit etiam, se hoc Evangelio indigere, sentit etiam salutarem ejus vim et efficacitatem, ita ut voluntas ejus flectatur ad omnem suam fiduciam in promissis ejus reponendam, vitamque suam ad ejus praecepta instituendam. Qui CHRISTO credit, talem eum habet, qualis in Evangelio describitur, sed sentit etiam, hoc Conservatore sibi opus esse, in eo omnia inveniri, quibus ad salutem veram aeternamque consequendam indigeat, atque ita se ei confidit, totum se ei tradit, arctissimoque cum illo junctus vinculo, eodem, quo ille, Spiritu imbuitur et agitur. Qui *Deo* credit, testimonium, quod Ipse testificatus est de sua erga nos voluntate, in CHRISTO praesertim patefacta, et per Evangelium nobiscum communicata, certissimum habet, sed sentit etiam, peccatorum remissione sibi opus esse, sentit etiam, quanto Deus ipsum prosecutus sit amore, et quam dignus Ille sit, in quo omnem suam fiduciam reponat; totumque se

Ei tradit, et, ut filius cum patre, sic arctissimo cum Deo jungitur vinculo, ita ut idem atque Ille velit, totamque suam vitam ad Illius voluntatem in dies magis magisque componere studeat. Iidem tamen contendimus, principem et propriam fidei Christianae sedem esse in animo. Quod abunde patet *primum* ex ipso fidei objecto, quippe quod ejusmodi sit, ut fides illi habita non una mentis persuasione absolvatur, sed fiduciam etiam, et hanc quidem praesertim requirat. Continet enim nuncium salutarem, promissa divinitus nobis facta, declarationem Dei CHRISTIque erga nos amoris. Spectat Conservatorem, qui vita aeterna omnibusque, quae ipse possidet, bonis nos donare velit. Patefacit Deum benevolum, ad remittenda peccata nostra proclivem, Patrem clementissimum. Quae omnia ejusmodi sunt, ut is demum vere credere iis dici possit, qui haec bona desideret, cujusque animus fiducia sit impletus. *Deinde* fides a CHRISTO et Apostolis ita describitur, ut cogitanda sit ea, quae animum afficiat, suamque vim in consolandis nobis et emendandis patefaciat. Loquuntur enim de fide, cujus fructus sunt nostra δικαιοσύνη coram Deo, animi tranquillitas, spes, laetitia, vita aeterna; quae novos quasi homines nos facit, quae sincero erga omnes amore nos imbuit, quae per caritatem actuosos nos reddit, atque intimae necessitudinis vinculo cum CHRISTO Deoque nos conjungit [64]. Unde vocabula πίστιν et πιστεύειν permutant cum aliis, quae quod probamus diserte doceant: cujusmodi sunt *excipere Christum* [65] *venire ad eum* [66], *habere eum* [67], *esse* et *vivere eum in nobis* [68]. Idem *porro* confirmat descriptio eorum, quae in credentibus requiruntur, universumque religionis Christianae consilium. Fate-

mur, imo vero contendimus, venisse CHRISTUM ad docendos homines, ad illustrandas eorum mentes, ad patefaciendam veritatem, ejusque religionem doctrinam continere; sed iidem negamus, divinam, quam nobis dedit, religionem una doctrina absolvi. Ultimus, ad quem nos ducere vult, finis sine dubio cernitur in animi nostri vitaeque emendatione, in excitando et alendo studio, quo illi, Deoque, Patri nostro, similes evadere conemur, in omnibus populis hominibusque in unam societatem, Deo CHRISTOque dicatam, congregandis. Requirit igitur in unoquoque, ipsi fidem habente, animum, pietatis virtutisque studio imbutum, ad res coelestes divinasque conversum, ab inordinata *φιλαυτίᾳ* alienum, sincero erga ipsum Deumque, et naturae nostrae socios amore flagrantem. Quae in credentibus minime invenientur, nisi ejusmodi fide gaudeant, quae animi sensus praesertim afficiat, et cum fiducia sit conjuncta. Ipsos *denique* credentes suspicite, A A! ut veram fidei Christianae indolem intelligatis. Qui turpissimis quibuscunque vitiis se inquinaverant, Christiana fide imbuti, vere dici poterant *abluti, sancti, justi facti* [69], *nova creatura* [70], *Dei opus, ad recte facta in* CHRISTO JESU *conditi* [71]. Pauperum, aegrotantium, parentibus orbatorum, peregrinorum, captivorum curam gerebant, tantoque se invicem prosequebantur amore, ut gentes, in admirationem abreptae, exclamarent: » ecce, quantopere se mutuo » diligant, parati alius pro alio emori [72]." Nec fratres tantum, sed omnes omnino homines, ipsos adeo inimicos, summo complectebantur amore. Sic, ut e pluribus unum adducam praeclare factum, dominante vehementissima peste *Carthagine*, Sec. 3 medio (a. 251), aegrotantium,

qui a suis negligebantur, misericordia moti, curam gerebant [73]). Quid? quod in dirissima quaeque aequo atque alacri animo patiundo fidei suae vim et efficacitatem, adeoque veram ejus indolem omnibus palam faciebant. Testes sunt Apostoli, magnus in primis ille gentium Apostolus, qui quot quantaque pro CHRISTI causa perpessus fuerit, in altera sua ad *Corinthios* epistola enarravit [74]. Testis est insignis illa Martyrum corona, qui dira quaevis pati mortemque acerbissimam subire non dubitarunt, in his IGNATIUS, POLYCARPUS, CYPRIANUS, ipsae adeo mulieres, POTAMIANA, PERPETUA, FELICITAS [75]. Neque in primis tantum Societatis Christianae seculis, sed instauratarum etiam rerum sacrarum tempore, in ipsa quoque patria nostra [76], quot hominum millia, feminarum aeque ac marium, fidem suam morte dirissima probaverint, ipsi novistis. Haec Christiana fides est, quae tanto pietatis studio, tanto amore, tanta patientia, tantaque nos imbuit constantia. Haec ejus vis est atque efficacitas; haec vera ejus indoles. Quae cum ita sint, non est, quod miremur, *fidem* CHRISTUM a nobis postulare, ut Deo placeamus [77], et peccatorum condonationem vitamque aeternam consequamur.

Utinam hanc veram fidei Christianae notionem omnes ét memoria tenuissent, ét in animis impressissent! Sed quam plurimi eam neglexerunt et obscurarunt. Quod ut pateat, secula quae effluxere animo et cogitatione breviter percurramus.

Apud *Patres apostolicos* nihil fere, ad nostram causam spectans, reperitur. Laudant quidem hic illic fidem, sed

veram ejus notionem nusquam explicuerunt, licet opinionum, quae deinde viguerunt, semina in illorum scriptis jam inveniantur [78]. — *Patres* vero *Ecclesiastici* suam de fide sententiam magis magisque explanarunt, Nimirum, ut Apologetae religionem Christianam ab inimicis defendebant, sic alii Doctores Christiani ab erroribus, qui exorti erant in Ecclesia, vindicare eam studuerunt. Videmus hoc jam in Patribus *Asiaticis* et *Antiochenis*, nominatim in IRENAEO, qui, etsi ipse inutiles frivolasque de religione quaestiones condemnabat, *quinque* tamen *adversus haereses libros* conscripsit. Spectabant igitur in primis doctrinae integritatem, atque adeo ad intellectum praesertim fidem referebant. — Sed de *Alexandrinis* in primis dicendum nobis est. Hi igitur, pro sua de Christiana religione sentiendi et philosophandi ratione, qua, ad doctrinam ejus maxime attendentes, *τὴν πίστιν* ad *τὴν γνῶσιν* evehere studerent, fidem praesertim *mentis persuasione* cerni statuerunt [79]. Quod valet tum de CLEMENTE, tum de ORIGENE, licet minime praetermittendum sit, *illum* contendere etiam, ubi vera fides adsit, ibi amorem quoque inveniri [80], atque *hunc* nonnumquam ita fidem describere, ut PAULLI sententiam presse sequatur. Uterque tamen fidei objectum habebat doctrinam Christianam, cum in libris ss. patefactam, tum in fidei regula, ab Ecclesia accepta, expositam: et quo magis quis in intelligendis recipiendisque fidei placitis proficiebat, eo magis fides ejus crescere ORIGENI videbatur [81]. — Illorum sententiam secuti sunt Patres Graeci, qui deinde floruerunt. Qua de re ut constet, sufficit unum laudare JOANNEM *Damascenum*, patrem Theologiae dogmaticae appellatum, quippe qui in *Expositione* sua *accurata fidei*

orthodoxae [82], cum GREGORIUM *Nazianzenum*, tum alios ecclesiae Patres, in his BASILIUM *magnum*, GREGORIUM *Nyssenum*, ATHANASIUM secutus est, id sibi proponens, »ut sua »nequaquam, aut nova cuderet, sed veterum potius placita, »variis in voluminibus sparsa, in unum opus Theologicum »congereret [83]." Hic igitur fidei objectum Ecclesiae Catholicae traditionem facit, atque inter fidem et bona opera ita discernit, ut haec illi apponat, et tamquam complementum ejus consideret [84]. Quid? quod operis inscriptio docet, per fidem eum praesertim *fidei doctrinam* intellexisse. Neque est quod id miremur, nam haec fidei notio quotidie magis invaluerat in Ecclesia. Quod factum est tum ante CONSTANTINUM *magnum*, male philosophandi de Christiana religione studio, tum, et in primis quidem, ab eo inde tempore, quo, regnante illo, victoriam reportarent de suis inimicis Christiani, multique, etsi vera fide destituti, credentibus tamen accenserentur. *Symbolum Apostolicum* et *Nicaenum fidei* nomine appellarunt. Locuti sunt de *fide catholica*. Decreverunt Synodi FIDEM *baptizatos discere debere*, nec cuiquam licere *aliam fidem afferre*, *vel scribere*, *vel componere praeter eam*, *quae a ss. Patribus*, *Nicaeae congregatis*, *definita erat* [85]. Et in *Symbolo*, ATHANASIO tributo, diserte dicitur: » Quicunque vult salvus esse, ante » omnia opus habet, ut teneat Catholicam fidem, quam » nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque » dubio in aeternum peribit," — » qui vult ergo sal- » vus esse, ita de Trinitate sentiat," — » haec est fides » Catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque cre- » diderit, salvus esse non poterit [86]." Quid? quod jam sec. IV (385) PRISCILLIANUS, qui primus fuit, propter

opiniones, quas fovebat, ab Ecclesiae doctrina recedentes, morte affectus est [87].

Sed in *Patres Latinos* oculos convertamus. De TERTULLIANO et CYPRIANO non est quod dicamus: quorum *ille* quidem: »fides," inquit, »in regula posita est: adversus regulam nihil scire, omnia scire est [88];" *hic* autem aliis ducebatur studiis, quam ut de vera fidei notione exponere posset [89]. — De AUGUSTINO vero paullo agendum est fusius, quoniam ab eo in primis Theologia dogmatica Ecclesiae occidentalis initium cepit, ejusque Systema maximam per consequentia secula vim in Ecclesia habuit, et etiam nunc habet. Quod igitur ex illius sententia est fidei objectum? Quae ejus indoles? Objectum fidei ea habet, quae ét scriptis canonicis [90], ét symbolo apostolico [91] continentur: in quo »Catholica fides nota »est fidelibus, memoriaeque mandata [92]," »fides de Deo »conditore et renovatore nostro [93]," ita tamen ut inter necessaria et minus necessaria creditu distinguat [94], ac »certum propriumque fidei catholicae fundamentum »CHRISTUM esse [95]" dicat. Fateor, nonnumquam *fidei doctrinam* fidem eum appellasse; sed alibi »fides," inquit, »non est quod creditur, sed qua creditur [96];" ejusque indolem sic describit, ut appareat, quanti vir ille pius idemque acutissimus fidem fecerit, et quam persuasum illi fuerit, non una mentis persuasione eam absolvi, sed animi etiam assensionem complecti et fiduciam, in Deo CHRISTOque repositam, e qua, tamquam fonte puro, bona quaevis opera necessario profluant, et quae nos incitet, ut quod fide accepimus, ratione etiam,

quoad ejus fieri possit, salvo fidei objecto, intelligere studeamus [97].

Scholastici contra, neglecta AUGUSTINI doctrina, una mentis persuasione cerni fidem dixerunt, doctrinamque ab Ecclesia acceptam ejus objectum habuerunt. Qui igitur hanc doctrinam pro vera accipiebant, hos credere scilicet contendebant. Statuebant quidem cum AUGUSTINO, per *fidem* procedendum esse ad *intellectum*; sed quum hoc doctiorum tantum esset, inter fidem *implicitam* et *explicitam*, quam dicebant, distinguebant, ac toti fere in eo erant, ut quae captum humanum superarent, explicare studerent. Quum autem bene ipsi intelligerent, plus quam istiusmodi fidem ad salutem requiri, fidem *informem* et *formatam*, quam appellabant, excogitarunt, statuentes, nos non fide, sed operibus, vel fide et operibus, quibus vim meritoriam tribuebant, conservari. Valent haec de ANSELMO [98], ABAELARDO [99], THOMA *Aquinate* [100], aliis. Quibus strenue quidem se opposuerunt BERNHARDUS *Claravallensis* [101], aliique Theologi mystici; sed hi non eam habuerunt vim, ut veram fidei notionem Ecclesia intelligeret atque teneret. Unde factum est, ut rerum ss. instauratarum tempore, altum de fide esset silentium [102], atque opera bona, quae qualia essent, historia nos docet, unice laudarentur.

Itaque non est quod miremur, *sacrorum Instauratores* in Scholasticos vehementius invectos esse [103]. Ipsi, praeeuntibus jam aliis [104], meliora docuerunt [105]. Quod ut pateat, unum alterumque tantum, ne longior fiat oratio,

tum e MELANTHONIS *locis*, et CALVINI *institutione*, tum e *libris symbolicis* locum laudabo.

»Quid igitur fides?" Ad hanc quaestionem respondet MELANTHON: »constanter assentiri verbo Dei [106]," »omni »verbo Dei [107]." Addit autem: »est fides non aliud nisi »fiducia misericordiae divinae, promissae in Christo [108]." »Credit igitur vere, qui praeter minas etiam Evangelio »credit, qui vultum in misericordiam Dei, seu Christum, »pignus misericordiae divinae, defigit [109]." »Ea fides »pacificat cor et exhilarat, facitque ut pro tanto bene»ficio, pro condonato peccato propter Christum redame»tur Deus, adeoque amor Dei fructus fidei est [110]." »Summa, omnia habet, omnia potest, qui Christum habet, »hic justitia, pax, vita, salus est [111]." Et »qui norunt »peccati vim, quorum conscientias peccati cognitio per»culit, iis demum voluptati est hanc de fide doctrinam »audire [112]."

Neque aliter CALVINUS. Nam praemissis nonnullis de perversis multorum opinionibus locique gravitate [113]: »principio," inquit, »admonendi sumus, perpetuam esse »fidei relationem cum verbo, nec magis ab eo posse di»velli, quam radios a sole, unde oriuntur, (Jo. XX: 31). — »Si ab hoc scopo, quem collimari debet, vel minimum »deflectit fides, naturam suam non retinet, sed incerta »est credulitas, et vagus mentis error. Idem verbum »basis est, qua fulcitur et sustinetur: unde si declinat, »corruit. Tolle igitur verbum, et nulla jam restabit »fides. — Verbum ipsum — instar speculi esse dicimus, »in quo Deum intueatur fides [114]." Ad quaestionem autem: quid in verbo Domini reperiat fides, quo nitatur

et recumbat? praeter alia haec respondet: »Justa fidei »definitio nobis constabit, si dicamus esse divinae erga »nos benevolentiae firmam certamque cognitionem, quae »gratuitae in Christo promissionis veritate fundata, per »Spiritum s. ét revelatur mentibus nostris, ét cordibus »obsignatur [115]." — »Non sine causa in Christo pro»missiones omnes concludimus: quando et ejus agnitione »totum Evangelium Apostolus concludit [116]." — »Fides »in Christi notitia sita est. Christus nisi cum Spiritus »sui sanctificatione cognosci nequit. Consequitur, fidem a »pio affectu nullo modo esse distrahendam [117]." — »In »summa, vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione »Deum sibi propitium benevolumque Patrem esse persu»asus, de ejus benignitate omnia sibi pollicetur; nisi »qui divinae erga se benevolentiae promissionibus fretus, »indubitatam salutis exspectationem praesumit [118]." — »Ad talem divinae bonitatis gustum percipiendum quo»modo se attollat animus, quin simul ad redamandum »Deum totus accendatur? Vere enim cognosci illa suavi»tatis affluentia non potest, quam Deus timentibus se »recondidit, ut non simul vehementer afficiat. Quem »autem semel affecit, penitus ad se rapit et effert [119]." Uterque igitur, ét MELANTHON ét CALVINUS, *omne verbum Dei* fidei objectum dicit, ita tamen ut cerni illud statuant praesertim in *Evangelio*, in CHRISTO, in *Deo ipso*, in *gratia divina* nobis in CHRISTO patefacta. Uterque non una mentis persuasione fidem absolvi, sed animi etiam fiduciam, et hanc quidem in primis complecti, strenue contendit [120].

Eandem fidei descriptionem dant *libri symbolici* tum

Lutheranorum, tum *Reformatorum :* a quo tamen probando locis adducendis, brevitatis causa, abstineo [121].

Rejecit autem hanc doctrinam *Ecclesia Romano-Catholica*, ét objecti, [122], ét indolis fidei ratione habita [123]. Quid? quod ipsae deinde Protestantium Societates nimis eheu! illam neglexerunt. Etenim cum vera fide, quae primo praesertim tempore, in rerum ss. Instauratoribus omni sua vi regnabat, vera fidei notio iterum evanuit. Testantur hoc deploranda ista voluntatum disjunctio, vehementissimaeque lites, de hoc illove placito agitatae, in primis detestabile illud *bellum sacramentarium*, *Lutheranos* inter et *Reformatos* gestum, quo suis ipsi rebus valde nocuerunt, seque mutuo devorarunt, rixas agentes, in lixis et calonibus vix ferendas [124]. Testantur idem dissensiones et inimicitiae, quae nostra in patria *Remonstrantes* inter et *Contra-remonstrantes*, tanta atrocitate tantaque animi vehementia actae sunt, ac si ex abstrusiori quodam dogmate, de quo in utramque partem probabiliter posset disputari, vel accepto vel rejecto, aeterna hominum salus penderet. Retrogressa igitur est utraque Ecclesia, *Lutherana* et *Reformata* in eo, quod fidei doctrinam justo majore accuratione describere voluerit, nimiumque suae descriptioni statuerit pretium, quum dogmatum interpretationem eodem loco, atque ipsa fidei Christianae placita, haberet. Sed numquam eo usque retrogressa est, ut *indolem* etiam fidei perverse prorsus exponeret [125]. Ipsi adeo *Rationalistae*, etsi in exponendo fidei objecto a sacrorum Instauratoribus longe discedebant, vim tamen ejus moralem strenue vindicarunt. Valet hoc de WEGSCHEIDERO [126]. Valet magis etiam de BRETSCHNEI-

DERO, quippe qui in loco de παλιγγενεσίᾳ, de fide agat eamque sic describat, ut mentis quidem persuasio in ea regnet, sed animi etiam assensio ac fiducia in CHRISTO reponenda, ea contineantur [127]. Neque est quod miremur, SCHLEIERMACHERUM, virum pietate aeque ac ingenii acumine insignem, in animo, in sensu et voluntate propriam fidei sedem posuisse, licet in definiendo fidei objecto a Reformatoribus abierit: quippe quod in CHRISTI *perfectione et beatitudine* cerni statuat, fidem dicens animi actum, vel conditionem, qua perfectionis et beatitudinis CHRISTI participes fiamus [128]. Sed quid est quod plures commemorem? Nostro enim tempore haud facile quis dixerit, fidem una mentis persuasione absolvi; sed ad animum etiam, et ad hunc quidem praesertim, referendam eam esse omnes concedunt et contendunt [129].

Verum enim vero de *objecto* fidei si quaeris, in diversas abeunt partes ét Theologi, ét universe Christiani-Protestantes, cum *Lutherani*, tum *Reformati:* quod ét in aliis regionibus, ét vero etiam in ipsa patria nostra videmus et experimur. Quaeritur igitur, quam viam ingredi nos oporteat, ut vehementissimae istae contentiones litesque componantur.

Sunt qui contendant, servandam esse ac tuendam Ecclesiae doctrinam, in libris ejus symbolicis expositam, hanc tradendam esse ab unoquoque, qui vel sacrorum Antistitis, vel Professoris theologici munere in Ecclesia nostra fungi velit: eosque adeo, qui constitutae huic

Ecclesiae doctrinae subscribere nolint, quum a vero eam aberrare sibi persuaserint, vel ad munus, quo in commodum Ecclesiae functuri sint, non admittendos esse, vel, si eo fungantur, sponte sua de illo decedere debere, vel ab Ecclesiae Moderatoribus removendos esse. Quorum nonnulli, paucissimi quidem, at nonnulli tamen, vindicandam esse Ecclesiae doctrinam monent, hanc unice ob causam, quoniam est Ecclesiae doctrina: alii vero, iique longe plures numero, quia persuasum ipsis est, librorum symbolicorum argumentum cum sacri Codicis doctrina plane convenire. Sed qui priorem amplectuntur sententiam, ét Protestantismi principio prorsus valedicunt, ét ipsos Patres Dordracenos sibi repugnantes habent, quippe qui unumquemque Synodi socium, hoc jure jurando obstrinxerint: »Promitto coram Deo, — me in »tota hac synodali actione, — non ulla scripta humana, »sed solum Dei verbum pro certa ac indubitata fidei regula »adhibiturum", neque examinare acceptam ab Ecclesia doctrina dubitaverint. Quid? quod, admissa illorum sententia, nulla umquam exstitisset ss. instauratio [130]. Qui autem posteriorem propugnant sententiam, pro vero habent, ponuntque, quod alii, iique certe haud pauciores numero, negandum esse existimant. Quid igitur? Num convocandam esse censetis alteram Synodum Dordracenam, quae cum de librorum symbolicorum doctrina, tum de sacrorum Antistitibus et Theologiae Professoribus judicium ferat? Dubito, an gratum foret illud acceptumque, in praesenti rerum conditione, ipsis doctrinae Ecclesiae fautoribus. Ego quidem mihi persuasi, nihil aliud effecturam esse ejusmodi Synodum, quam ut lites augerentur,

atque in diversas partes Ecclesia nostra distraheretur. Qui igitur hoc remedium adhiberi vellet, malo non mederetur, sed illud etiam augeret.

Alii ss. Antistitibus atque Theologiae Professoribus plenam dicendi docendique libertatem dandam esse dictitant; hoc verum esse Protestantismi principium inculcantes, ut suam quisque sententiam libere profiteatur: nec Christianam, nec Reformatam Ecclesiam suam habere doctrinam, fidemque, quae a nobis postulatur, non esse fidem, certis quibusdam dogmatibus adhibendam, sed consistere unice in fiducia, in CHRISTO, Deoque reponenda. Audio. Sed videte vos, quaeso, qui ita loquimini, an non in alterum ruatis extremum, sententiamque propugnetis, cui ét historia, ét ipsa rei ratio, ét vero etiam vestra ipsorum affirmatio prorsus repugnet. Concedo, nulli licere Societati Christianae ejusmodi doctrinam constituere, quae vel cum librorum ss. enunciatis pugnet, vel plura contineat, quam quae divina nos docet patefactio; nam quae hoc agit horumque confessionem a suis sociis requirit, haec ne *Christiana* quidem Ecclesia, me judice, dici meretur. Idem vero ét Christianam, ét Reformatam Ecclesiam sua gaudere doctrina contendo. Etsi enim plus Conditor Ecclesiae spectavit, quam mentes nostras illustrare, nec Systema doctrinae absolutum tradidit, tamen venit quoque ad docendum, doctrinamque, quam a Patre acceperat, cum hominibus communicandam [131]: cui consilio et muneri quo modo satisfecerit, tota ejus vita nos docet [132]. Hanc igitur doctrinam accipiat et confiteatur Ecclesia, quae *Christiana* dici possit, necesse

est. Imo ne cogitari quidem potest Ecclesia, nisi confitens, nisi id quod credit, libere pronuncians. Quod autem confitetur, quid est, nisi doctrina; quam cogitare non possumus, nisi certa quaedam placita continentem. Cogitandi dicendique libertatem strenue quidem propugnarunt ac vindicarunt Reformatores; sed libertatem intellexerunt, vero CHRISTI discipulo dignam [133], suamque ipsi doctrinam, Ecclesiae Romano-Catholicae sententiae oppositam, denunciarunt [134]. Putatisne, agnituros fuisse eos pro suis, qui vel summam Pontificis Romani auctoritatem, vel placitum de Ecclesia falli nescia, vel transsubstantiationis q. d. dogma, vel intercessionis Sanctorum, nominatim MARIAE apud Deum CHRISTUMque necessitatem, vel bonorum operum vim meritoriam docerent ac propugnarent? Quid? quod vobis ipsi contradicitis; nam fiducia, in Deo CHRISTOque reponenda, quam recte praedicatis, nonne ponit mentis persuasionem de Deo, bene nobis volente, de CHRISTO, unico nostro Conservatore, divinitus nobis dato, dignoque, in quo omnem nostram reponamus fiduciam? Haec autem nonne placita, s. dogmata sunt, quae cognoscere et amplecti nos oportet, ut Deo CHRISTOque fidem habere possimus! Sunt igitur in Protestantium quoque Ecclesiis certi denique fines, ultra quos in docendo progredi minime licitum sit, nec commendanda plena est libertas ad praesentes lites componendas [135].

Alia igitur ineunda est via, et ea quidem, meo judicio, quam demonstrat orationis meae argumentum. Memoria nimirum tenenda est et in omnium animis imprimenda

vera fidei Christianae notio. Quam si attendimus, non omnis quidem deleta erit pugna atque dissensio; sed in necessariis consentiemus, et de ceteris amica erit disputatio. Quod ut pateat, agedum, in memoriam nobis revocemus, quae vera fidei Christianae notio sit, tum objecti, tum indolis ratione habita.

Objectum ejus est, ex JESU et Apostolorum institutione, ut vidimus, *doctrina*, quam denunciarunt, in primis *Evangelium*, maxime ipse CHRISTUS, unicus hominum Conservator, *Deus*que, qui dando illo, suam erga nos benevolentiam in luce collocavit. Quibuscum consentiunt, ut probavimus, quae sacrorum Instauratores docuerunt. Hoc igitur objectum fide amplectamur necesse est. Quod qui spernit et repudiat, is, quod moderati etiam vereque liberales Theologi agnoscunt, nec CHRISTI discipulus, Ecclesiaeque Reformatae socius dici potest, nec docendi munere fungi [136]. Contra qui hoc objectum mente et animo comprehendit tenetque, is, quippe vera fide imbutus, ét germanus CHRISTI discipulus atque Ecclesiae Reformatae socius est habendus, neque a docendi munere amovendus. At quaerat forte quis: tune igitur Ecclesiae nostrae libros symbolicos nihili facis, et abrogandos eos esse censes, quos tamen Ecclesia et olim recepit saepiusque confirmavit, nec ad hunc usque diem rejecit? Minime vero: contra magni illos aestimo, veramque patefactionis divinae doctrinam iis contineri mihi est persuasissimum. Sed idem contendo, nonnulla in iis reperiri, quae vel accuratius enuncianda essent, vel nimis accurate dicta sint: quorum posterioribus aptior mihi quidem locus esse videtur in Theologia dogmatica, quam in Confessione:

quippe quae philosopham ipsorum dogmatum dent explicationem. Itaque nec contemnendi sunt, qui horum librorum auctoritatem conservare ac tueri studeant; nec vero etiam condemnandi, atque ex Ecclesia excludendi, qui, ad ipsos libros symbolicos provocantes [137], quae in iis contineri sibi videantur, vel cum sacrorum librorum effatis minus congruentia, vel horum modum excedentia, amplecti atque docere se posse negent, dummodo principem illum locum non rejiciant, qui in CHRISTI et Apostolorum doctrina regnat, quemque sacrorum Instauratores e tenebris in lucem protulerunt, locum dico de *Evangelio*, in libris ss. nobiscum communicato, locum dico de JESU CHRISTO, Conservatore nostro unico, locum dico de *Deo*, qui tanto mundum prosecutus sit amore, ut unigenam suum Filium dederit, ad unicuique, fidem illi habenti, aeternam vitam beatitudinemque donandam [138], vel, aliis verbis ad eandem rem exprimendam adhibitis, locum de *Deo*, gratis nos justos declarante, et ut justos tractante, quotquot fide cum CHRISTO juncti simus [139].

Sed dicat forte quis: quid proficies, ad Codicem s. tamquam fontem, e quo hauriendum sit fidei objectum, continue recurrendum esse statuens? An tibi ignotum est verissimum illud WERENFELSII epigramma:

Hic liber est, in quo sua quaerit dogmata quisque,
Invenit et pariter dogmata quisque sua? [140]

Respondeo cum CHRYSOSTOMO: πάντα τὰ ἀναγκαῖα δῆλα. Dissidia autem ista deploranda, quae fuere et adhuc sunt in Ecclesia, magnam partem, diversis multorum tribuenda sunt studiis in altissima et abstrusissima quaeque pene-

trandi, atque explicandi, quae explicata non sunt in libris ss., quippe captum nostrum superantia: quo factum est, ut hi ad SABELLII, illi ad ARII, alii ad alios prolapsi fuerint errores. Praeclare MELANTHON: »bone Deus," inquit, »quales tragoedias excitabit haec quaestio ad posteros: *εἰ* »*ἔστιν ὑπόστασις ὁ Λόγος, εἰ ἔστιν ὑπόστασις τὸ Πνεῦμα;* »Ego me refero ad illas Scripturae voces, quae jubent in»vocare Christum, quod est ei honorem divinitatis tribuere, »et plenum consolationis est; *τάς τε ἰδίας τῶν ὑποστά*»*σεων καὶ διάφορας ἀκριβῶς ζητεῖν οὐ πάνυ συμφέ*»*ρει* [141]." Et alibi: »Mysteria divinitatis rectius adora»verimus, quam vestigaverimus: imo sine magno periculo »tentari non possunt; id quod non raro sancti viri etiam »sunt experti [142]." Quod tamen non ita accipiendum est, ac si damnandum foret illorum studium, qui fidem ad intellectum evehere conentur; nam sicuti in rerum natura, ita et in libris ss. patefactionem suam Deus nobiscum communicavit, ut eam contemplaremur, et quoad ejus fieri possit, intelligere studeremus; sed cavendum est, ne ad ejusmodi intellectum ét ipsi perveniamus, ét alios ducamus, quo ipsum fidei objectum rejiciatur, fidesque vera evanescat. Quae ad salutem scitu necessaria sunt, non uno, sed plurimis locis, neque obscure, aut dubie, sed aperte atque dilucide in s. Codice docentur. Nec timendum est, ne, admissa, quam propugnamus, sententia, veritas ipsa detrimenti quid sit captura. Quod vere dictum sit in libris nostris symbolicis, pro vero agnoscetur. Nam veritati atque adeo Evangelio CHRISTI non nisi pro tempore contradici potest. Indiget homo ea, quam s. Scriptura manifeste nobiscum communicat, doctrina, quum,

peccatorum suorum sibi conscius factus, ab illorum poena et dominatu liberari cupiat. Unde quae ante aliquot annos tamquam obsoleta et falsa rejecta fuerunt, nunc iterum, certe pro parte, ut vera ac probanda agnoscuntur [143]. Solet autem ingenium humanum ab altero extremo in alterum ferri, donec tandem veritatem, ab omni parte conspectam atque expositam, amplectatur. Reformatores e. c. naturae humanae depravationem praesertim urgebant; recentiores nonnulli Theologi praestantiam ejus in primis extollunt. Illi in morte CHRISTI salutari sanctitatem et justitiam Dei praesertim suspiciebant; hi amorem et benevolentiam Ejus, si non unice, certe in primis animadvertunt. Illis Evangelium praesertim consolationis animique tranquillitatis fons erat; his viam monstrat, qua ad Dei similitudinem veramque animi vitam perveniatnr. Sic itur ad pleniorem veritatis cognitionem ejusque agnitionem interiorem. Tolerandi igitur, imo audiendi sunt, qui alteram ejus partem clarius exponant, licet dolendum simul sit, alteram ab iis negligi, vel etiam impugnari. Ab unoquoque discere velle nos oportet, atque in id incumbere, ut totum fidei objectum, sicuti latet in V. F. atque in Novo patet, tum ad nostram consolationem, tum ad emendationem valens, cognoscamus, intelligamus, amplectamur. Quod ut assequamur, alter alteri lucem afferat et opituletur; alter alterum amice admoneat, neque ullus sit proclivis ad fratrem suum condemnandum, recordantibus et cogitantibus singulis, nos, quamdiu his in terris vivimus, ex parte tantum cognoscere, ac veluti *δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι* cernere [144]. Haec unica via est, meo quidem judicio, qua praesentes lites componi possint, et veritatis

regnum in Dei CHRISTIque honorem, atque Ecclesiae emolumentum stabiliri et amplificari.

Quod ut fiat, attendere etiam nos oportet ad fidei, quam descripsimus, *indolem:* quae semper eadem est, quum objectum ejus diversum esse potest. Quod videmus non tantum in gentis Israëliticae patre [145], sed in quam plurimis, quorum fides in N. F. libris magnopere laudatur atque effertur, licet pauca tantum placita cognita illis essent et accepta [146]. Illorum nimirum fides non in mente modo, sed in animo praesertim residebat, suamque vim et efficacitatem in tota illorum vita patefaciebat. Hanc igitur fidem, quae vere fides dici meretur, ét ipsi sectemur, ét in aliis requiramus maximique faciamus. Quae quo magis regnat in nobis, eo minus proclives erimus ad illos contemnendos, et condemnandos, qui, etsi in nonnullis a nobis dissentiunt, vera tamen fide se gaudere ostendant [147]. Neque enim propter rejectam alicujus loci interpretationem, de qua in utramque partem disputari possit, aut propter certum quoddam placitum, in dubium vocatum, quia doceri illud in Codice s. nobis non constat; sed propter rejectam patefactionem divinam, sed propter rejectum Evangelium, sed propter rejectum CHRISTUM, Conservatorem nostrum unicum, sed propter rejectam Dei gratiam, in eo palam factam, condemnabimur. Quicunque suam in Deo CHRISTOque fiduciam reponens, omnem suam a Deo per CHRISTUM spe exspectat salutem, cujusque fides fructus laetos et uberes fert, in amore cum erga Deum CHRISTUMque, tum erga fratres omnesque naturae suae socios conspiciendos, hunc CHRISTUS in suis habet, hunc coram Patre

suo confitebitur, hunc pro filio suo agnoscet ipse Pater, hunc vita aeterna fruiturum esse certo certius statuimus. Quid igitur nos? Num nos eum condemnabimus, et a societate nostra excludemus, quem CHRISTUS, omnium dominus judexque, quem ipse Deus acceperit, palamque olim sit probaturus? Absit! Ut germanum CHRISTI discipulum, ut Dei filium, ut fratrem nostrum, verumque Ecclesiae nostrae socium nos quoque eum agnoscamus, diligamus, amemus, [148])! Et si quid sit in illo, quod displiceat, in quo errare nobis videatur, de eo amice illum admoneamus, sine ira et odio cum illo disputemus, meliorem plenioremque rei cognitionem, ad PAULLI exemplum, a Deo illi exoptantes [149]). Haec unica via est, qua, meo quidem judicio, praesentes lites diminui possint atque componi.

Utinam hanc viam ingrediare, o carissima mihi patria Ecclesia! Utinam omnes, qui vel ab orthodoxia, vel a liberalitate sua nomen habent, quae vera sit fidei notio, intelligant, memoria teneant, in animis imprimant, vita sua factisque ostendant! Utinam omnes, qui CHRISTO nomen dederunt, per omnem terrarum orbem, in id praesertim incumbant, ut ad quaestionem, quae omnium gravissima est: »*τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ* [150]):" rite respondere sciant, religionisque Christianae indolem moralem continue sibi ante oculos ponant [151]). Tum lites omnes et contentiones in dies magis evanescent, pristinusque in Christiana Ecclesia amor iterum vigebit. Altera societas tum alteram docebit, et ad veri investigationem pietatisque studium instigabit. Omnes, veritatem sectantes cum charitate, adolescemus ab omni parte, juncti cum eo, qui

Ecclesiae caput est [152]. Finem assequemur, quem ipse monstravit, quum pro nobis precatus est, ut omnes in eo, ejusque Patre unum simus [153]. Deo, qui veritatis pacisque auctor est et fons, placebimus, ac probabiles Ejus erimus administri. Regnum denique coeleste in dies magis amplificabitur, plenamque tandem de mundo, peccato dedito, victoriam reportabit. Quod ut fiat, te Pater coelestis! enixe precamur. Tu tumultuantes affectuum fluctus moderarere. Tu, discordiarum ventis ac procellis compositis, serenum reducas coelum. Tu veram fidei Christianae notionem in omnium animis imprimas, atque ipsam hanc fidem in iis excites et alas, ut Te, Filiumque tuum sincero omnes corde colant, ac mutuo amoris vinculo juncti, toti in eo sint, ut regnum tuum, quod veritatis pietatisque regnum est, stabiliant et amplificent [154].

Veni ad alteram orationis meae partem, qua Academiae nostrae fata enarrare me oportet.

Academiam autem dicentes, sponte primum cogitamus Regem nostrum augustissimum, artium ac disciplinarum fautorem, tum ceterarum, tum nostrae Universitatis statorem ac vindicem: qui populum suum afflictum consolando, eique opitulando nuperrime patriae Patrem se ostendit. Salvum igitur eum esse cum tota ejus domo valde gaudemus, pro beneficiis, in eum collatis, summas Deo gratias agentes, votaque sincera pro salute ejus nuncupantes.

Est etiam, quod de patriae conditione, quacum Aca-

demiae fata arctissimo juncta sunt vinculo, magnopere laetemur; nam, etsi hisce diebus ingenti, eheu! aquarum effusione magnam accepit calamitatem, tamen haud scio an ulla gens sit ab ortu solis ad hesperium cubile, quae de felicitate nobiscum possit contendere. Faxit paterna Dei benevolentia, ut hoc quoque anno eadem frui nobis contingat prosperitate, cessetque bellum istud gravissimum, quod regnare in Europa vehementer dolemus. Verissime enim Poeta nullam bello esse salutem affirmavit.

Sed Academiam memorantes, vos praesertim mente complectimur, Viri amplissimi! quibus cura ejus mandata est, nec non te, qui illis ab actis es, Vir consultissime! Gaudemus, hoc anno academico e vestro quoque collegio de vita discessisse neminem. Nam qui sub magistratu meo e vita migravit, JOHANNES GERARDUS SWELLENGREBEL, de munere suo jam decesserat. Attamen ét vos, ét nos omnes tanti eum fecimus, ut ad memoriam ejus recolendam celebrandamque sponte ducamur. Erat enim vir, qui ingenii animique, quibus gaudebat, dotibus, alacritate, affabilitate, amabilitate, modestia, candore, pietate magnum in modum se commendaret. Gravissimo Curatoris munere functus est inde a die 26 m. Julii a 1819 usque ad diem 11 m. Sept. a 1847, atque adeo per octo et viginti annos, diligenter, strenue, religiose; nam ét litteras, praesertim philosophiam naturalem ipse amabat, ét Academiae nostrae salus curae illi cordique erat. Decessit igitur de munere, quod gratissimum illi erat suavissimumque, fere invitus; sed senectute confectus, gravissimisque casibus domesticis afflictus, quum sentiret, se non am-

plius rite fungi eo posse, ipsius rogatu, a Rege augustissimo honorifice dimissus est. Tandem de ipsa vitae statione decessit: decessit autem aequo animo, omnem suam in Deo CHRISTOque reponens fiduciam, abiitque ad illud divinum animorum concilium coetumque, quo profecti jam erant ét uxor, femina pia gravissimaque, ét filius carissimus unicus, ét gener, quem maximi faciebat, intimeque diligebat, desideratissimus noster ROYAARDSIUS.

Sed ad te me converto, amplissime AB HOYTEMA, quem regio decreto ad vacuam nobilissimi LYNDENI A LUNENBURG sedem occupandam designatum decessor meus cum auditoribus suis communicavit [155] quemque jam salutare me oportet. Gratulamur tibi toto ex animo de honore, quo Rex te affecit, quem gratum tibi fuisse acceptumque mihi persuadeo, non propter se ipsum ; nam quid habet gloria in se, cur expetatur ?, sed quia virtutem tamquam umbra sequitur, munusque, quo fungeris, gravissimum novam tibi praebet facultatem vitam tuam viresque ad provehenda juventutis commoda patriaeque salutem adhibendi. Gratulamur autem praesertim ét nobis, ét nostrae Academiae ; nam novimus tuas mentis animique dotes, ingenii acumen, judicium acerrimum, prudentiam, humanitatem, veri bonique studium, litterarum amorem, institutionis provehendae ardorem, caritatem denique, qua affectus es erga nostram Academiam, almam tuam matrem. Quid mirum igitur, magnopere nos gaudere de munere in te delato et a te suscepto? Persuasimus enim nobis, omnem te curam in sustentanda augendaque Universitatis nostrae dignitate esse positurum. Adsit tibi tuisque

Collegis Deus propitius, ut res, quae vobis curae sunt, feliciter prospereque eveniant. Adsit tibi illisque in gravissimis etiam consiliis, quae capienda vobis sint, ut Cathedrae jam jam vacantes eximiis ornentur viris, qui nihil antiquius habeant, magisque optent, quam ét litterarum studiis ac juventuti prodesse, ét vera Societatis Christianae commoda provehere. Sic tuo Collegarumque tuorum consilio, auctoritate, sententia floreat et crescat Academia Rheno-Trajectina!

Ut autem Academia indiget Curatoribus, sic, et minus etiam carere illis potest, qui litteras tractent ac doceant. Quod cum ita sit, in commemorandis ejus fatis, de his praesertim referre me oportet. De studiis nostris laboribusque dicere nec consuetudo fert, et vetat modestia. Itaque unice de fatis nostris enarrabo.

Pauca quidem, at nonnulla tamen adversa evenere sub Magistratu meo. Vobis enim, Viri clarissimi! Collegae conjunctissimi: GROENEWOUD, HOLTIUS, VAN REES, BUYS BALLOT, HARTING et DE GEER! morte erepti sunt cognati dilectissimi. Praeterea uterque vestrum, cl. HARTING et SCHROEDER VAN DER KOLK! orbati estis filia carissima: qui casus utrumque vestrum, et te quidem praesertim, cl. VAN DER KOLK! recrudescente graviori etiam vulnere, magno affecit dolore, nec tamen oppressit. Fortiter enim eum tulistis, Christiana illa, quam descripsi et celebravi, fide sustentati atque erecti: quae ut perpetuum uberrimumque vobis aperiat consolationis fontem, optamus ac precamur.

Plura autem prospera et laeta enarranda habeo. Ac

primum quidem gratulari me oportuisset clar. OPZOOMER de domestica, quae illi contigit, felicitate. Auctus enim est, divina benignitate, filiola, salva uxore dilectissima. Quae felicitas te quoque, cl. ACKERSDIJCK! magno affecit gaudio. Sed valetudinis causa hic adesse non potuit. Addat igitur Dei benevolentia beneficiis, quibus illum cumulavit, etiam hoc, quo pristina eaque continua uti illi contingat valetudine, ut omnem suam vitam viresque in veri regnum amplificandum possit impendere.

Sed alia etiam commemoranda sunt. Gaudemus enim tecum, cl. BERGSMA! de singulari, quo pater fruitus es gaudio, quippe qui hoc anno academico tres filios variarum disciplinarum Doctores creatos videris, ob summam doctrinae praestantiam magna cum laude. — Gratulandum etiam mihi est Academiae nostrae de conservato, certe ex parte, MULDERO nostro. Quod cum factum sit tum Curatorum nostrorum sententia atque consilio, tum Regis augustissimi decreto, gratias illis referre nos oportet, quod ejus lumine atque auctoritate non plane orbata sit Academia Rheno-Trajectina. Ipsum compellare volueram, sed maximis occupationibus se impediri, quominus hic adesse posset, hesterno die mecum communicavit. — Vobis autem non possum non gratulari, Viri doctissimi OUDEMANS et VLAANDEREN! de honoribus, quibus ornati estis. Eam enim Academiae Curatores in utroque vestrum posuerunt fiduciam, ut una cum *Lectore Chemiae*, Viro doct. GUNNING, lectiones habere vobis mandaverint, quas cl. MULDER dare solebat. Nec spes, de vobis suscepta, eos fefellit: quod ab idoneis harum rerum judicibus me

accepisse, lubens palam declaro. Pergite igitur vos, Viri doctissimi! eadem, qua coepistis, diligentia et ardore munere vestro fungi, atque tum disciplinae vestrae, tum civibus academicis, ceterisque, qui ad lectiones vestras confluant, prodesse studete.

Nec te praeterire volo, cl. DE FREMERY! quippe cui per quinque lustra et quod excurrit, munere tuo fungi contigerit. Est certe haec singularis felicitas: ita enim data tibi fuit facultas per longum sane tempus ét disciplinae tuae operam navandi, ét Studiosorum commoda provehendi. Te intuenti, Patris tui imago continue mihi ante oculos versatur, cui quantum debeam, in oratione mea inaugurali palam testatus sum [156]). Conservet Deus vitam tuam, quae ut ét disciplinae tuae, ét Academiae nostrae magno sit emolumento sincere ab Illo optamus.

Sed major etiam felicitas contigit tibi, cl. GROENEWOUD! quippe qui non per quinque tantum lustra munere tuo functus sis, sed ad calcem usque, a lege positam, spatium decurreris, jamque septuagenarius ét decreto regio honorifice dimissus sis, ét jure tuo docendi munus deponas. Functus autem eo es diligenter, strenue, religiose. Ante oculos semper habuisti finem, cui destinati essent discipuli, tuae curae commissi; quam ob causam ita eos instituere studuisti, ut, adhibitis aliis dialectis Orientalibus, Hebraeas praesertim litteras et antiquitatem callerent, V. F. libros bene intelligerent, eademque, qua ipse plenus es, fide, divinis oraculis habenda, imbuerentur, sine qua ss. Antistites verba facere ex pectore ad populum Christianum non possint. Conscientia bene actae vitae

gaudens, otio tuo honestissimo laeto fruare animo, sitque tibi Codex ille, quem diurna nocturnaque manu versas, tum in reliquae vitae tempore, tum in ipsa morte fons consolationis gaudiique uberrimus.

Novistis, AA.! quam vehementer rursus nostram urserit civitatem tristissimus iste morbus, quem adpropinquantem magna cum sollicitudine videbamus. Novistis, quot carissima capita cujuscunque ordinis, loci, aetatis abstulerit, alterum post alterum in cava busta trahens. Pepercerat autem adhuc Professorum ordini. Jam vero invadit capitalis ille hostis in nostrum quoque VAN REES, Collegam conjunctissimum. Quo audito, afflicti et perturbati, summo premimur angore ad unum omnes. Confluimus ad domum ejus continue. Medicos ejus fidelissimos, quid sentiant de morbi vi, suspenso animo interrogamus. Prudenter quidem illi, ut solent, at ita tamen respondent, ut vitae periculum adesse intelligamus. Annuit autem votis nostris precibusque paterna Dei benevolentia. Ecce adest Vir desideratissimus, plane confirmatus, pristina gaudens valetudine. Quod cum video, summo ego afficior gaudio, Collega conjunctissime! qui eo jam tempore, quo una in hac Academia versabamur, permagni te feci. Sed quid de me uno dico? Omnes gaudemus, imo tota civitas gaudet de conservata vita tua carissima, gratiasque tecum agimus, quas possumus, maximas supremo primum Numini, sine quo nihil proficiat humana sapientia, deinde tibi etiam, cl. SUERMANNE! pro singulari, qua Collegae conjunctissimi valetudini, una cum ejus Medico, consuluisti, cura et diligentia.

» Ad vacuam defuncti sedem occupandam decreto Regio

3 *

» vocatus est BERNARDUS TER HAAR, quem delatam sibi » provinciam suscepisse laetamur." Haec iis, quae de BOYAARDSIO nostro vere praedicaverat, addidit decessor meus [157]. Addidit autem non e sua tantum, sed ex mea quoque sententia. Novi enim patrem tuum, Collega aestumatissime! virum, in quo erat comitate condita gravitas, cujusque imaginem honoratissimam et suavissimam etiamnum possum cogitatione depingere, teque haud uno nomine similem ei esse acceperam. Praeterea uterque nostrum, juvenili aetate, eodem usi sumus Magistro, in rebus ad religionem spectantibus, carissimo nostro WOLTERBEEKIO, cui plurimum nos debere grato animo palam testamur. Neque ex mea tantum, verum etiam ex cl. BOUMANNI, Collegae conjunctissimi, quem graviter aegrotare, atque hanc ob causam abesse dolemus, sententia locutus est praecedentis anni Rector. Noveramus enim non pulcri modo, sed et veri bonique, quo imbutus es, sensum. Noveramus humanitatem tuam, modestiam, animi candorem, moderationem, doctrinae denique copiam, libris, quos conscripsisti, egregiis abunde probatam. Nec spes, quam de te concepimus, nos fefellit. Nam oratione tua inaugurali, quae tum argumenti pondere et gravitate, tum verborum elegantia magnopere se commendavit, omniumque applausu accepta est, continuo magnam de te exspectationem dedisti, tuaque consuetudo ac familiaritas nos jam docuit, de studiis tuis moribusque vere praedicata esse, quae ad nostras aures pervenerant. Gratulamur igitur tibi ex animo de honore in te collato, deque munere a te suscepto. Nec tibi tantum gratulamur, sed et nobismet ipsis, atque Academiae nostrae. Nos

non desideramus amicitiae tuae testificationem, neque tu nostrae. Iisdem enim jam animi sensibus studiisque juncti sumus, id unice spectantes atque optantes, ut communis nostra opera tendat ad Academiae nostrae celebritatem, veramque Societatis Christianae salutem augendam et amplificandam.

Sed in fatis Academiae enarrandis de *Civibus* ejus etiam mihi est dicendum. Quam vellem, ut de his idem atque de Professoribus possem affirmare. Quatuor autem juvenes egregii ét nobis, ét parentibus suis atque cognatis morte acerba erepti sunt, nempe JANUS MAAS, WILHELMUS ANTHONIUS VAN DOORN, DIDERICUS TJEERD VISSER et JOHANNES CAROLUS VAN ZYST. Nec praetermittendus est doct. ECCO EKKER, quem, etsi Academiae jam valedixerat, civibus tamen ejus adnumerandum censeo. Nam me Rectore, dissertationem suam de CLEMENTIS *Romani priore ad Corinthios epistola* publice defendit, summisque cum laudibus Theologiae doctor creatus est, stationem desiderans atque exspectans, qua Societatis Christianae commodis, ex animi votis posset inservire. Sed aliter placuit sapienti rerum nostrarum Moderatori. Ereptus est tibi, aestumatissime EKKER! *Ecco* tuus filius dilectissimus; sed ereptus non in perpetuum; nam animus ejus non te deserens, sed respectans, in ea loca discessit, quo tibi ipsi cernebat esse veniendum. Sit illi, sit ceteris quoque defunctis terra levis, fidesque, quam praedicavi, ét tibi, ét illorum cognatis spem certam injiciat, qua sustentati atque erecti in Dei voluntate aequo animo acquiescatis. — Haec dicenti mihi succurrit gravissimum illud TULLII effatum: »Quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit

»exploratum, se ad vesperam esse victurum"? Utendum igitur est aetate, atque ita instituenda nostra vita, ut ét officia, hîc a nobis colenda, praestemus, ét sublimiori illi praeparemur vitae, quam post terrestrem hanc spe exspectamus. Omnesne hoc semper memoria tenuistis, atque imis infixum medullis, Commilitones amicissimi! Omnesne strenuam assiduamque studiis doctrinae operam navastis, propositumque finem, quo cursum dirigere debetis, continue ante oculos habuistis? Omnesne vestros parentes ac praeceptores justo semper obsequio et observantia coluistis? Ad has aliasque ejusmodi quaestiones ipsi respondeatis velim. Equidem festo hoc laetoque die neminem vestrum palam reprehendere volo. Et sane pauca tantum, quae vel oculis vel auribus percepi, in paucis reprehendenda haberem: quae ipsi jam, ut spero et confido, cum animi pudore memoria recolitis, et condemnatis. Multi certe vestrum studiorum assiduitate bonisque moribus magnum in modum se commendarunt. Nec possum non vos nominatim laudare, ornatissimi VAN WAGENINGE et HAGEN! quorum uterque propter bene conscriptam Commentationem a Professoribus Groninganis, alter a Facultate Medica, alter a Theologorum ordine honorifico ornati estis testimonio. Quid? quod praeter laudabilia, quae fovent ac tuentur, instituta, novum etiam Cives academici condiderunt sodalitium, *πάντα νόητα* dictum, bene intelligentes, verissimum esse, quod monet TULLIUS, »omnes artes, quae ad humanitatem per»tinent, habere quoddam commune vinculum, et quasi »cognatione quadam inter se contineri." [158]

Ad artes autem illas exercendas idoneis opus est *subsidiis adminiculisque:* quam ob causam in commemorandis Academiae fatis de illis etiam referre me oportet.

Cubicula, Professorum conventui ac Studiosorum examinibus habendis destinata, nec sufficere, et minus apta esse novimus omnes. Alia igitur eaque commoda iis addendi facultas ne desit Curatoribus, justa de causa optamus.

Bibliotheca per proximum annum a multis ét Academiae civibus, ét ab aliis frequentata, plurimis magno usui fuit. Librorum numerus insigniter auctus est donis, quibus illa tum ab augustissimo Rege, tum aliorum accommodatione donata fuit. *Societas Vattemariana*, hoc quoque anno, haud paucos libros, maxime ad res Americae Septentrionalis pertinentes, transmisit. *Institutio Smissoniana*, quae *Washingtoniae* floret, amplum librorum apparatum *Trajectinae artium et doctrinarum Societati* dono obtulit, qui omnes in Bibliotheca collocati communi usui expositi sunt. Praeterea tam ex aerario publico, quam singulari Curatorum liberalitate, cum aliunde, tum e Bibliothecis *Steenwykiana* et *Wolterbeekiana* magnam librorum, rariorum etiam et pretiosorum, copiam acquisivimus, qui huc usque in nostra Bibliotheca desiderabantur. Crescente autem in dies librorum multitudine, in dies magis deficit quoque locus, quo apte disponi possint et conservari. Multi jam vel duplici ordine positi sunt, vel, refertis pluteis, in ligneo aedificii solo strati jacent, ut adeo non sine causa de amplificando aedificio deliberent Curatores: quae Virorum amplissimorum deliberatio ut bonum habeat eventum ét Bibliothecae nostrae Praefectus, ét nos omnes ardentissime speramus.

Museum Anatomicum non modo nonnullis auctum est speciminibus, sed tota etiam collectio meliori denuo ordine est disposita.

Laboratorio Physiologico item varia addita sunt instrumenta pretiosa, in his *Kymographion*, perfectumque *oculi Speculum*.

Nosocomium Academicum gaudet hodie instrumentis Chirurgicis sufficientibus, multis novis iisque pretiosis illi additis. Sed ipsarum aedium miserrima conditio adhuc ea est, ut nec aegrotantes capi illis queant riteque curari, nec instrumenta apte servari. Verbo, *Nosocomium* ne dici quidem meretur. Itaque de emendando illo et amplificando jam diu cogitarunt Curatores, magnaque nunc spes est, ut conjunctis tum illorum, tum Magistratuum civilium, tum Praefectuum Nosocomii urbani curis, tandem ratum fiat, quod plures jam annos in votis fuit.

Museum Physicum, *Laboratorium Chemicum* et *Observatorium Microscopicum* laeto statu gaudere pergunt. Quod affirmari quoque potest de *Horto botanico*, cujus tamen aedificia, asservandis plantis destinata, minus apta, magnaque emendatione indigere dicuntur.

Speculae denique *astronomicae* aedificatio absoluta est: qua de re mirificum in modum gaudemus, pro cura, quam illius gesserunt Curatores, maximas iis gratias agentes. Consecuti enim jam sumus, »ut praeclara Astrono»miae doctrina", verbis utor cl. MULDERI [159], »pro rei »dignitate et cum fructu discentium in hac Universitate »coli et explicari queat": quae verba, praesertim auctoritate cl. BUYS BALLOT nisus, lubens mea facio.

Communicavi vobiscum, AA.! de institutis adminiculisque academicis, quae vel ipse noveram, vel a Collegis meis acceperam. Quo facto, ad vos iterum me converto, Juvenes praestantissimi! Commilitones ornatissimi! Certaminis enim ineundi facultatem vobis indico praebeoque, non quale jam, eheu! inter potentiores Europae gentes geritur, sed litterarium, honestum, honorificum, quo nullum est periculum, ut sauciemini atque ex acceptis vulneribus moriamini; sed quo ingenii animique vires acuantur, explicentur, augeantur. Ad respondendum enim tum vobis, tum ceterarum Academiarum et Athenaeorum civibus proponuntur hae Quaestiones:

A FACULTATE THEOLOGICA:

Ostendatur ex historia, quid *Carolingico aevo* religionis Christianae vim moralem in gentes Neo Europaeas impediverit; quomodo vel sic tamen haec religio praestantissimam ac beneficam suam indolem satis superque comprobaverit.

A FACULTATE JURIDICA:

I. Enarretur historia fideicommissorum in patria nostra.

II. Qui post HUGONEM GROTIUM in Belgio nostro juris gentium peritia insignes fuerint viri docti, ordine Chronologico recenseantur, deinde quid in primariis illius disciplinae partibus singuli praestiterint, exponatur.

A FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM:

I. Instituatur disquisitio de HORATII *Epistola ad Pisones*,

qua praecipui loci, in quibus vel verborum, vel rerum controversia aut obscuritas inest, ponderatis Criticorum rationibus, explicentur.

II. Exponatur, quid ad dijudicandam celeberrimam de animi existentia quaestionem hac nostra aetate Anthropologia attulerit.

A FACULTATE MEDICA:

Experimentis tum in ranis, tum vero praesertim in mammalibus institutis, inquiratur in differentiam mutationum, vulnera et fracturas sequentium, prouti trunci nervorum, ad laesa membra pertinentium, vel dissecti, vel non dissecti fuerint, ita quidem, ut, ratione habita tam aliorum, quam KONINGII disquisitionum, vis nervorum in inflammationem, suppurationem, novarum universe partium formationem, in ipsam adeo vulnerum et fracturarum sanationem, quantum fieri possit, eluceat.

A FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS:

I. Critice exponantur naturae scrutatorum indagationes et opiniones de Arthropodum oculorum compositorum fabrica, et partium functione physiologica, additis, quantum possit, propriis observationibus.

II. Quamnam significationem tribuerunt Geometrae recentiores quantitatibus, quae dicuntur, imaginariis in Geometria, et quo jure?

Videor mihi jam videre inter vos, qui honesto decoroque honoris studio flagrantes, audita hac illave quaestione continuo consilium ceperint, ingenii sui vires periclitandi.

Agite vos, Commilitones! laudabile hoc consilium strenue persequamini, nec palmam vobis ab alius Academiae, vel Athenaei civibus praeripi patiamini.

Restat, ut Rectoris magnifici munus deponam, ac Successori designato tradam. Itaque ex Regis augustissimi decreto te, JACOBE VAN HALL! in proximum annum *Rectorem magnificum* dico, renuntio, proclamo. Accedas igitur, Vir clarissime! locumque occupes, quem tibi feci vacuum. — Salve jam, magnifice Rector! iterumque salve. Quidquid ét honoris ét oneris habeat Academiae magistratus, eo lubentius in te devolvo, quo certius mihi persuasi, tuto tibi mandari, quod recte curatum velimus. Sit tibi valetudo opportuna, ut munere tuo fungi possis cum voluptate! Augeatur Civium academicorum numerus! Commendent se singuli studiorum assiduitate, modestia, humanitate, probitate, floreatque, te Rectore, Academia Rheno-Trajectina! — His tu votis precibusque annuas, Pater coelestis! Gratias Tibi agimus, quas possumus, maximas pro beneficiis, quibus ét nos omnes, ét Rectorem, munere suo jam defunctum, cumulasti. Tu hoc quoque anno academico salvos nos serves et incolumes! Tu tenui valetudine utentes confirmes, Seniorumque corporis et animi vires sustentes! In Te fiduciam nostram reponimus omnes. Tibi sit laus, et honos, et gloria!

DIXI.

ANNOTATIO.

[1]) Vid. Act. IV: 32. [2]) Vid. 1 Cor. XII: 12 sqq.

[3]) Praeclare NEANDER, *Der heilige Bernhard und sein Zeitalter* ed. 2a p. 387: »Nirgends," inquit, »werden wir in solchen Kämpfen Recht »und Unrecht nur auf Einer Seite finden, sondern wir werden den Ent- »wicklungsprocess des Christenthums als einen getrübten von beiden Seiten »erkennen müssen."

[4]) Vid. Joh. III: 15, 16, 18. Act. X: 43. XVI: 30, 31. Rom. I: 16. 1 Joh. V: 1, 5 al. [5]) Marc. I: 15. [6]) Joh. V: 24. VIII: 31.

[7]) Joh. V: 47. [8]) Matth. XIII: 11, 19. [9]) Joh. III: 12.

[10]) Luc. VIII: 12. Joh. VIII: 47. [11]) Joh. VIII: 32.

[13]) Joh. XVII: 3. [14]) Joh. XVI: 27. [15]) Joh. V: 44.

[16]) Joh. XI: 42. XVII: 8, 21. [17]) Joh. III: 16.

[18]) Joh. I: 51. IV: 26. VIII: 24. X: 24—26, 36, 38. XIII: 19.

[19]) Joh. X: 38. XIV: 10, 11. [20]) Luc. XIX: 10.

[21]) Matth. XX: 28. XXVI: 28. Joh. III: 14, 15. VI: 51 sqq. X: 11, 17, 18. [22]) Joh. XX: 29.

[23]) Matth. V—VII. Luc. XV. Joh. V. VI. VIII al.

[24]) Rom. I: 1, 16. X: 16. Philipp. I: 27. Col. I: 23.

[25]) Eph. I: 13. [26]) Rom. X: 17. [27]) 1 Thess. II: 13. Act. XIII: 26.

[28]) 2 Thess. II: 12, 13. [29]) Eph. I: 13. [30]) 1 Tim. IV: 6.

[31]) Matth. XXIII: 8. [32]) 1 Cor. I: 21.

[33]) PETRUS cetérique Apostoli Act. II: 36. V: 30—32. PETRUS et JOHANNES, Act. III: 18 sqq. IV: 11, 12. PETRUS, Act. X: 34 sqq.

JOHANNES, Ev. XX: 31. 1 Ep. IV: 15. V: 1. PAULLUS, Act. IX: 20. XIII: 23. Rom. I: 3. 1 Cor. II: 2. III: 11. XV: 1 sqq.

34) Joh. I: 14. 1 Joh. IV: 2.

35) PETRUS ceterique Apostoli, Act. II: 23 sqq. V: 30—32. PETRUS et JOHANNES Act. III: 13—15. IV: 10. PETRUS, Act. X: 39—42. 1 Ep. I: 3, 19. II: 24. III: 18. JOHANNES Ev. XIX: 35. XX: 8. 1 Ep. I: 7. III: 16. PAULLUS, Act. XIII: 27 sqq. Rom. III: 25, 26. IV: 25. V: 6—10. X: 9. 1 Cor. XV: 3 sqq. 2 Cor. V: 19, 21. 1 Thess. IV: 14 al.

36) PETRUS ceterique Apostoli, Act. II: 36. V: 31. PETRUS, Act. X: 42. JOHANNES, 1 Ep. II: 28. PAULLUS, Rom. VIII: 34. XIV: 9. Eph. II: 20—23 al.

37) PETRUS ceterique Apostoli, Act. II: 38. V: 31. PETRUS et JOHANNES, Act. IV: 12. JOHANNES, Ev. XX: 31. 1 Ep. II: 2. III: 5. IV: 9, 10. PAULLUS, Act. XIII: 38, 39. 1 Cor. I: 30 al.

38) Rom. V: 8. 1 Joh. IV: 8—10, 14, 16.

39) 1 Cor. II: 2. Gal. I: 6—9. 1 Joh. IV: 2. V: 1.

40) Act. XI: 4 sqq. XV. 1 Cor. XV. Ep. ad Gal. Eph. IV: 13—15. 1 Joh. IV: 3. 2 Ep. 9, 10.

41) Vid. Act. VI: 7. Eph. IV: 13. Jud. 3. — Sed conf. cl. VAN HENGEL, *Betoog, dat het woord »geloof (πίστις)" in het N. T. nergens »de »leer des geloofs", maar overal »de daad des geloofs" beteekent*, in *Bijdr. tot bevordering van Bijb. Uitlegk., verz. door* VAN WILLES, II. 1. p. 123 sqq.

42) Joh. III: 15, 16, 18. 43) Joh. IV: 21.

44) Joh. V: 38, 46. VII: 38, 39. VIII: 24, 45, 46. X: 37, 38.

45) Joh. VI: 29, 35, 40, 47. XII: 36, 44, 46.

46) Joh. IX: 35. 47) Joh. XI: 25, 26. 48) Joh. XIV: 1. XVI: 9.

49) Act. II. III. IV. V. IX: 22, 23. X: 36 sqq. XIII: 16 sqq XVI: 31. XVII: 2, 3, 31 al.

50) PETRUS 1 Ep. I: 8. II: 6. JOHANNES Ev. I: 12. 1 Ep. III: 23. V: 10, 13. PAULLUS, Rom. IX: 33. X: 11, 14. 1 Cor. II: 2. III: 11. Gal. II: 16. III: 26. Eph. I: 15. Philipp. I: 29. 1 Tim. I: 16. 2 Tim. I: 12. III: 15. Philem. 5 al.

51) Vocabula πίστις et πιστεύειν modo cum praepositionibus ἐν, εἰς, ἐπὶ, πρὸς, modo cum dicendi formulis, τῷ ὀνόματι, εἰς τὸ ὄνομα, modo etiam cum Genitivo et Dativo coujungunt.

52) Joh. V: 24. 53) Joh. VIII: 47. 54) Joh. XII: 44.

55) Joh. XIV: 1. 56) 1 Petr. I: 21. Conf. et Hebr. VII: 25.

57) 1 Joh. V: 9—11. 58) Rom. IV: 24. Conf. et Tit. III: 8.

59) 1 Thess. I: 8. Vid. et Act. XVI: 34, coll. s. 31.

60) Joh. XII: 45. XIV: 9

61) Luc. XVIII: 8. XXII: 32. Act. VI: 5, 7, 8. XI: 24. XIII: 8. XIV: 22, 27. XV: 9. XVI: 5. Rom. I: 5, 8, 12. III: 27, 28, 30, 31. Gal. I: 23. III: 23, 24, 25. V: 5, 6 al.

62) Matth. XXI: 22. Marc. XI: 23, 24. XVI: 16. Joh. I: 7. IV: 48. X: 25, 26. Act. II: 44. IV: 32. XI: 21. XIII: 12, 39, 41, 48. XIV: 1. XV: 5, 11. XVII: 12, 34. Rom. III: 22. VI: 8. X: 4. XIII: 11. XV: 13 al.

63) Jac. II: 17, 26.

64) Vid. Rom. V: 1 sqq. XV: 3. Gal. V: 6. Joh. III: 15, 16. XV: 1 sqq. XVII: 21, 23. 1 Joh. I: 3, 6, 7.

65) Joh. I: 11, 12. 66) Joh. VI: 35. 67) 1 Joh. V: 12.

68) 2 Cor. XIII; 5. Gal. II: 20. 69) 1 Cor. VI: 11.

70) 2 Cor. V: 17. 71) Eph. II: 10.

72) Vid. Act. II: 44, 45. IV: 32, 34—37. VI: 1—6. Cf. NEANDER, *Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christlichen Lebens*, t. I. ed. 3ae, p. 92 sqq.

73) Vid. NEANDER, l. modo l. p. 96 sqq. 74) 2 Cor. XI: 23—27.

75) Vid. HAGENBACH, *die Christl. Kirche der 3 erste Jahrh.* Leipz. 1853. p. 197 sqq. NEANDER, *Denkwürdigk.* p. 98 sqq.

76) Vid. A. VAN TOORENENBERGEN, *Keur uit de geschiedenis der Martelaren van de Protest. Apostolisch-Kathol. Kerk.*

77) Hebr. XI: 1, 6. — Cf. et de fidei notione apud JESUM et App. E. REUSS, *Histoire de la Théologie Chrétienne au siècle apostolique*, t. I. p. 211 sqq. t. II. p. 121 sqq. et 418 sqq.

78) Praecipua quae habent haec sunt: CLEMENS *Rom.* I ad Cor. c. XXXII: »*Καὶ ἡμεῖς οὖν*, inquit, *διὰ θελήματος αὐτοῦ* (Dei) *ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κληθέντες, οὐ δι' αὐτῶν δικαιούμεθα, οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας σοφίας, ἢ συνέσεως, ἢ εὐσεβείας. ἢ ἔργων, ὧν κατειργασάμεθα ἐν ὁσιότητι καρδίας· ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντας τοῦ ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσεν,*" Capp. seqq. ad bona opera et caritatem adhortans. HERMAS, *Past.* L. I. Vis. III. § VIII: »Per hanc" (fidem) »salvifient electi Dei. — Ex fide

»nascitur abstinentia; de abstinentia simplicitas; de simplicitate inno- »centia; de innocentia modestia; de modestia disciplina et caritas." IGNATIUS *Ep. ad Ephes.* c. XVI: *εἰ οὖν οἱ κατὰ σάκρα ταῦτα πράσσοντες ἀπέθανον, πόσῳ μᾶλλον, ἐὰν (τις) πίστιν Θεοῦ ἐν κακῇ διδασκαλίᾳ φθείρῃ, ὑπὲρ ἧς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρώθη;* in *Ep. ad Magnes.*, c. I. et *ad Smyrnaeos* c. VI. *πίστις καὶ ἀγαπὴ* junguntur, altera alteri simpliciter apposita; in *Ep. ad Eph.* c. XIV: *ἡ πίστις καὶ ἡ ἀγάπη* dicuntur *ἀρχὴ ζωῆς καὶ τέλος. Ἀρχὴ μὲν πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη. Τὰ δὲ δύο, ἐν ἑνότητι γενόμενα, Θεοῦ ἐστιν· τὰ δὲ ἄλλα πάντα εἰς καλοκἀγαθίαν ἀκολουθά ἐστιν. Οὐδεὶς πίστιν ἐπαγγελλόμενος ἁμαρτάνει.* POLYCARPUS in *Ep. ad Philipp.* c. III: *ἡ πίστις* dicitur *μήτηρ πάντων ἡμῶν, ἐπακολουθούσης τῆς ἐλπίδος, προαγούσης τῆς ἀγάπης.* — Cf. et E. EKKER, *Disquisitio crit. et hist. de Clementis Romani priore ad Cor. epist.* Trai. ad Rh. 1854. p. 75 sqq.

79) Cf. HOFSTEDE DE GROOT, *Het onderscheid tusschen de doorgaande voorstelling van »geloof" in de SS. des N. V. en de beteekenis van dit woord, die in de stelsels der Godgeleerden sedert de Alex. Kerkvaders de heerschende is geworden*, in *Waarh. in liefde*, 1842. I.

80) Vid. HAGENBACH, l. l. p. 221.

81) Cf. REDEPENNING, *Origenes. Eine Darstellung seines Lebens und seiner Lehre*, p. I. Bon. 1841, ubi CLEMENTIS de fide sententiam exponit, p. 152 sqq. ORIGENIS, p. 335 sqq.

82) Liber Gr. inscribitur: *ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.*

83) Verba sunt MICH. LEQUIEN, in *Prol.* ad JOANNIS *Damasceni Opp. omnia*, t. I. p. 118 sq. cujus ed. in seqq. laudo.

84) Praecipua JOANNIS *D.* dicta, huc spectantia, haec sunt: *πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστιν, ὁμοίως καὶ ἔργα χωρὶς πίστεως· ἡ γὰρ ἀληθὴς πίστις διὰ τῶν ἔργων δοκιμάζεται* l. IV. c. IX. p. 261. *ἡ μέντοι πίστις διπλῆ ἐστιν· ἔστι γὰρ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἀκούοντες γὰρ τῶν θείων γραφῶν, πιστεύομεν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἁγίου πνεύματος. αὕτη δὲ τελειοῦται πᾶσι τοῖς νομοθετηθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἔργῳ πιστεύουσα, εὐσεβοῦσα, καὶ τὰς ἐντολὰς πράττουσα τοῦ ἀνακαινίσαντος ἡμᾶς· ὁ γὰρ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πιστεύων, ἢ κοινωνῶν διὰ τῶν ἀτόπων ἔργων τῷ διαβόλῳ, ἄπιστός ἐστιν*, l. IV. c. X. p. 263. *πίστις δέ ἐστιν ἀπολυπραγμόνητος συγκατάθεσις*, l. IV.

c. XI. p. 263. Conff. tamen et l. IV. c. IX. p. 261, ubi: *πίστις υἱοθετεῖν οἶδε, καίτοι ὄντας κτίσματα, διὰ τοῦ πνεύματος, καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἄγειν μακαριότητα*, paucique alii ll., ubi paullo meliora docere videtur.

85) Vid. SUICERI, *Thes. Eccl.* t. II. in v. p. 725 sq.

86) Vid. mea *Libr. Symb. Eccl. Ref. Nederl.* ed. p. 289 sqq.

87) Vid. BAUMGARTEN-CRUSIUS, *Lehrb. der Christl. Dogmengeschichte*, t. I. p. 111.

88) Vid. ejus l. de *praescript. haereticorum*, Cap. XIV. Cf. tamen, quae narrat NEANDER in *Antignosticus. Geist des Tertullianus* caett. Berl. 1825. p. 323 sqq. 393 sq.

89) De CYPRIANO vid. J. CLARISSE, in diar. *de Fakkel*, ed. a SPRENGER VAN EYK, a. 6, 7, 9 et HAGENBACH, l. l. p. 259 sqq.

90) »Titubabit," inquit, »fides, si divinarum Scripturarum vacillat »auctoritas: porro fide titubante, charitas etiam ipsa languescit. Nam »si a fide quisque ceciderit, a charitate etiam necesse est cadat", *Opp.* t. III. p. 39. A. »Quae nec corporeo sensu experti sumus, nec mente »assequi valuimus aut valemus, eis sine ulla dubitatione credenda sunt »testibus, a quibus ea, quae divina vocari jam meruit Scriptura, confecta »est: qui ea sive per corpus, sive per animum, divinitus adjuti, vel vi»dere, vel etiam praevidere potuerunt", t. VI. p. 346. A.

91) »Quid credendum? Quae Symbolo apostolico continentur", t. VI. p. 346 sqq. Vid. et ib. p. 280 et 429. A.

92) *Opp.* t. VI. p. 262. A. B. 93) *Opp.* t. VI. p. 276.

94) »In quibus rebus nihil interest ad capessendum Dei regnum, utrum »credantur an non — in his errare, id est, aliud pro alio putare, non »arbitrandum est esse peccatum; aut si est, minimum esse atque levis»simum. — Ad illam viam non pertinet, qua imus ad Deum: quae via »fides est Christi, quae per dilectionem operatur", *Opp.* t. VI. p. 537. A. B.

95) *Opp.* t. VI. p. 346. B. 96) *Opp.* t. VIII. p. 1448. B.

97) E pluribus ll. probandi causa hos laudo: »Laus fidei explicari a »me nullo modo potest, sed a fidelibus cogitari potest", *Opp.* t. V. p. 304. B. — »Initium bonae vitae, cui vita etiam aeterna debetur, recta »fides est. Est autem fides credere quod nondum vides: cujus fidei mer»ces est videre quod credis", ibid. p. 303. D. — »Quid est credere, nisi »consentire verum esse quod dicitur", t. X. p. 351. C. — »Fides est gra»dus intelligendi: intellectus autem meritum fidei", t. III. p. 39. A. —

»Corrige definitionem tuam, non ut fidem respuas, sed ut ea, quae fidei »firmitate jam tenes, etiam rationis luce conspicias. Absit namque, ut »hoc in nobis Deus oderit, in quo nos reliquis animantibus excellentiores »creavit. Absit, inquam, ut ideo credamus, ne rationem accipiamus sive »quaeramus; cum etiam credere non possemus, nisi rationales animas »haberemus. — Fides praecedat rationem, qua cor mundetur, ut magnae »rationis capiat et perferat lucem; hoc utique rationis est. — Haec di»xerim, ut fidem tuam ad amorem intelligentiae cohorter, ad quam ratio »vera perducit, et cui fides animum praeparat", t. II. p. 518 A. et p. 519. C. — »Quod intellectui nostro nondum eluxit, non debet a firmi»tate fidei dimitti", t. VIII. p. 1321. A. — »Ex aliqua parte verum est, »quod ille dicit: intelligam ut credam, et ego qui dico, sicut dicit Pro»pheta: imo crede ut intelligas: verum dicimus, concordemus. Ergo »intellige ut credas: crede ut intelligas. Breviter dico, quomodo utrum»que sine controversia accipiamus. Intellige ut credas verbum meum: »crede ut intelligas verbum Dei", t. V. p. 308 C. — »Errat quisquis »putat veritatem se posse cognoscere, cum adhuc nequiter vivat. — Ita»que priusquam mens nostra purgetur, debemus credere, quod intelligere »nondum valemus, quoniam verissime dictum est per Prophetam: *nisi »credideritis, non intelligetis*, t. VI. p. 428 sq. — *Credere in Christum* »non hoc est habere daemonum fidem, quae recte mortua perhibetur; »sed fidem, quae per dilectionem operatur", t. VI. p. 315 B. — »Si »Christus" (fundamentum est) »procul dubio fides Christi: per fidem quippe »habitat Christus in cordibus nostris, sicut idem Apostolus" (Paulus) »dicit. Porro si fides Christi, illa utique, quam definivit Apostolus, quae »per dilectionem operatur. Non enim fides illa daemonum, cum et ipsi »credant et contremiscant, et Filium Dei confiteantur Jesum, potest ac»cipi in fundamento. Quare, nisi quia non est fides, quae per dilectio»nem operatur, sed quae exprimitur per timorem? Fides itaque Christi, »fides gratiae Christianae, id est fides, quae per dilectionem operatur, »posita in fundamento neminem perire permittitit", ibid. p. 312 B. C. — »Si adsit fides, quae per dilectionem operatur, incipit condelectari legi »Dei secundum interiorem hominem", t. X. p. 330. A. — »Inseparabilis »est bona vita a fide, quae per dilectionem operatur, imo vero ea ipsa »est bona vita", t. VI. p. 323. A. — »Haec est fides", (qua Deum patrem invocamus, omniaque bona ab eo petimus) »ex qua justus vivit; »haec est fides, qua creditur in eum, qui justificat impium; haec est

»fides, per quam excluditur gloriatio; haec est fides, qua impetratur »largitas Spiritus, de quo dicitur: *Nos enim spiritu ex fide spem justi-»tiae exspectamus*", t. X. p. 353 sq. D. A.

98) Vid. ANSELMI lib. *Cur Deus homo?* L. I. c. I. XXV. L. II. c. XXII. Cf. NEANDER, *der h. Bernhard* caett. p. 165, 235.

99) Cf. NEANDER, l. modo l. p. 172 sqq. et quam laudat, ABAELARDI *Introd. in Theol.* nec non ULLMANN, *Reformatoren vor der Reform.* I. 46 sq. et JOH. OFFERHAUS *diss. theol., exhibens* ABAELARDI *Theologi Methodum*, p. 43 sqq.

100) Vid. ejus l. *de veritate Cathol. fidei contra gentiles, s. summa philosophica*, e rec. P. C. ROUX L'AVERGNE, E. D'YZELGUIER et E. G. DURAND, t. II. c. XL, ubi probare conatur »felicitatem humanam non »consistere in cognitione Dei, quae est per fidem." »Felicitas enim", inquit, »est perfecta humani intellectus operatio. In cognitione autem fidei »invenitur operatio intellectus imperfectissima." Cff. et t. I. c. IV—VII, et ll. all. ab HOFSTEDE DE GROOT, l. l. p. 111, nec non ULLMANN, l. l. p. 47 sq.

101) Vid. NEANDER, l. modo laud. p. 25, 50, 54 sq. 134 sq. in pr. p. 141 sqq.

102) Vid. *Conf. August.* Art. XX.

103) Ne de LUTHERO dicam, »Scholastica fides", inquit MELANTHON, »nihil nisi mortua opinio est", in *Locis Theol.* ad fidem ed. primae 1521 ed. ab AUGUSTI, Lips. 1821. p. 93. Idem contendit, ibid. p. 116: »nihil »fuisse spiritus in toto isto Scholasticorum genere", imo »nihil docere »Sophistas nisi mendacium, vanitatem et hypocrisin", ibid. p. 90, ac quaerit p. 106: »Ubi promissionum scholastica theologia vel verbo meminuit?" additque: »Atque ita factum est, ut gratiam Christi obscuraret, »ut ex Christo non pignus misericordiae, sed legislatorem et exactorem »multo tristiorem faceret, quam Moses etiam visus est." — Ita et CALVINUS, de Scholasticorum sententia agens: »hoccine credere est", ait, »nihil intelligere: modo sensum tuum obedienter Ecclesiae submittas"? in *Instit. rel. Christ*, L. III. c. II. s. 2. »Imaginantur eos credere quic-»quid cognitu necessarium est ad salutem, qui nullo timore Dei, nullo »pietatis sensu tanguntur", ibid. s. 8. — »Tota terra Scholastici aberrant, »qui in fidei consideratione nudum ac simplicem ex notitia assensum »arripiunt, praeterita cordis fiducia et securitate", ibid. s. 33. — »Quod »tradunt Scholastici, caritatem fide ac spe priorem, merum est delira-»mentum", ibid. s. 41, (laud. Sentent. l. III. dist. 25 et saepius). Osten-

ditque »quam perniciosum sit scholasticum illud dogma, nos de gratia »Dei erga nos non aliter statuere posse, quam ex conjectura morali, »prout se unusquisque non indignum ea reputat", ibid. s. 36. Cf. tamen ULLMANN, *Reformatoren vor der Reform.* I. p. 33 sqq.

104) Vid. ULLMANNI lib. modo laud. passim.

105) Vid. J. C. RIEHM, *Comm. theol. de vindicanda Ecclesiae emendatae super fide salutari sententia*, in *ann. Acad. Gron.* a. 1821.

106) pag. 91. ed. laud. 107) p. 93, 98. 108) p. 91.

109) p. 125. 110) pag. 123. 111) p. 105.

112) p. 109. — Alia etiam MELANTHONIS dicta, in oratione non laudata, hîc addere juvat: »Omni verbo Dei", inquit, »minis et promissionibus, »historiae divinae vere adsentiuntur, qui sic fidunt", p. 93. — »Certa »impietas et infidelitas est non omni verbo Dei credere, aut credere »non posse, quod et tibi sit promissa remissio peccatorum", p. 98. — »In universam Scripturam mirifice sparsum est Evangelium, quod est »simpliciter condonatio peccati propter Christum, seu praedicatio gratiae", p. 106. — »Nondum credit omni verbo Dei, qui minas audit, qui hi»storiam profitetur, sed qui praeter minas, praeter historiam etiam pro»missionibus credit. Neque vero historiae de Christo credere id est, quod »putant impii, sed credere, cur carnem induerit, cur crucifixus sit, cur »post mortem in vitam redierit: nempe ut justificaret quotquot credi»turi sibi essent. Haec tu si credis tuo bono, tui servandi gratia gesta »esse, foeliciter credis. Praeter ejusmodi fidem fucus, mendacium, »falsae insaniae sunt, quia quicquid vocant fidem", p. 106 sq. — »Est »credere, nullo ullorum operum nostrorum respectu, fidere divina mise»ricordia", p. 107. — »Equidem sic sentio, primum quod ad divinam »voluntatem attinet, fidem non aliud esse, nisi certam et constantem »fiduciam benevolentiae divinae erga nos", p. 117. — »Evangelium est »promissio gratiae, seu condonatio peccatorum per Christum", p. 124. — »Evangelium ostendit Christum. — Fides, qua creditur Evangelio osten»denti Christum, qua Christus accipitur pro eo, qui placarit Patrem, »per quem gratia donetur, est justitia nostra, Joh. I: 12", p. 122. — »Promissionem misericordiae Dei specta, ejus fiducia nihil dubita, quia »jam non judicem in coelis, sed patrem habeas, cui tu sis curae, non »aliter, atque parentibus filii inter homines", p. 92. — »Ea fiducia be»nevolentiae, seu misericordiae Dei cor primum pacificat, deinde et ac»cendit velut gratiam acturos Deo pro misericordia, ut legem sponte et

»hilariter faciamus", p. 91. — Unica fides est, sensus misericordiae Dei, »quae omnium bonorum operum et fons, et vita, et rectrix est," p. 114.

113) »Eo majore cura", inquit, »et studio dispicienda est nobis et »disquirenda germana fidei proprietas, quo perniciosior hodie est in hac »parte multorum hallucinatio. Siquidem bona pars orbis, audito ejus »nomine, nihil altius concipit, quam vulgarem quemdam Evangelicae histo- »riae assensum: imo quum in scholis de fide disputant, Deum ejus ob- »jectum simpliciter vocando, evanida speculatione miseras animas rapiunt »transversum magis, quam ad scopum dirigant. Nam quum Deus lucem »inaccessam habitat, Christum occurrere medium necesse est. — In Christo »Deus se patefecit. — Invisibilis Pater non alibi quam in hac imagine »quaerendus est. — Per ipsum in Deum credimus (1 Petr. I: 21)." *Instit. rel. Christ.* L. III. c. II. s. 1.

114) l. l. s. 6. 115) ibid. s. 7. 116) ibid. s. 32.

117) ibid. s. 8. 118) ibid. s. 16.

119) ibid. s. 41. — Juvat et hic alia CALVINI dicta addere: »Non »minus", inquit, »verbo opus habet fides, quam fructus viva radice ar- »boris: quia non alii — sperare in Deo possunt, nisi qui noverunt nomen »ejus. Haec autem cognitio ex cujuscunque imaginatione non est; sed qua- »tenus Deus ipse suae bonitatis testis est", ibid. s. 31. — »Neque unum »id in fidei intelligentia agitur, ut Deum esse noverimus, sed etiam, »imo hoc praecipue, ut qua sit erga nos voluntate intelligamus. Neque »enim scire, quis in sit, tantum nostra refert, sed qualis esse nobis »velit", ibid. s. 6. — »Non negamus, quin fidei officium sit veritati Dei »subscribere, quoties et quicquid et quocunque modo loquitur: sed quae- »rimus modo, quid in verbo Domini reperiat fides, quo nitatur et re- »cumbat. — Nondum plena habetur a nobis fidei definitio, quando volun- »tatem Dei qualemcunque nosse pro fide censendum non est. Quodsi »in locum voluntatis — benevolentiam, sive misericordiam subjiciamus? »Ita certe ad fidei ingenium propius accesserimus", ibid. s. 7. — »Fidei »fundamentum facimus gratuitam promissionem, quod in ipsa proprie »fides consistat. — Non negamus, quin Dei verbum omni ex parte am- »plectantur et suscipiant fideles: sed misericordiae promissionem fidei in »proprium scopum destinamus", ibid. s. 29. — »Fateor, generale fidei »objectum esse Dei veritatem, s. minetur, s. spem facit gratiae. — Tantum »indicare haec duo volumus, numquam scilicet ipsam consistere, donec »ad gratuitam promissionem pervenerit: deinde non aliter nos per ipsam

»conciliari Deo, nisi quia nos Christo copulat. Utrumque notatu dignum. »Fidem quaerimus, quae Dei filios a reprobis discernat, et fideles ab in»credulis", ibid. s. 30. — »Haec vera est Christi cognitio, si eum, qualis »offertur a Patre, suscipimus, nempe Evangelio suo vestitum: quia sicuti »in scopum fidei nostrae ipse destinatus est, ita non nisi praeeunte Evan»gelio recta ad eum tendemus", ibid. s. 6. — »Non in ignoratione, sed »in cognitione sita est fides. — Explicitam requirit Apostolus (Rom. X: »10) divinae bonitatis agnitionem, in qua consistit nostra justitia", ibid. »s. 2. — »Vocare fidem implicitam licet, quae tamen proprie nihil aliud »est, quam fidei praeparatio", ibid. s. 5. Imo fidem, quamdiu in mundo »peregrinamur, implicitam esse" concedit CALVINUS; addit autem: »per»fectissimi cujusque summa sapientia est proficere placidaque docilitate »longius eniti", ibid. s. 5. — In refutanda quae in scholis volitabat nugatoria fidei formatae et informis distinctione, ad Rom. X: 10 provocans, haec monet: »Si una haec nobis suppeteret ratio, valere deberet »ad litem finiendam: assensionem scilicet ipsam — cordis esse magis quam »cerebri, et affectus magis, quam intelligentiae. — Sed alterum multo »clarius argumentum se etiamnum offert. Quum enim fides Christum »amplectatur, ut nobis offertur a Patre: ille vero non in justitiam modo, »peccatorum remissionem et pacem offeratur, sed in sanctificationem quo»que et fontem aquae vivae, eum haud dubie rite cognoscere numquam »potest, quin sanctificationem Spiritus simul apprehendat. Aut si quis »apertius id dictum cupiat: Fides in Christi notitia sita est" caett. (vid. l. in or. jam laud.), ibid. s. 8. — »Credunt certe plurimi Deum esse, »Evangelicam historiam, ac reliquas Scripturae partes veras esse arbi»trantur: quale fere judicium esse solet de iis, quae vel olim gesta nar»rantur, vel ipsi praesentes spectavimus. Sunt etiam, qui ultra proce»dunt: nam et Dei sermonem pro certissimo habent oraculo, nec ejus »praecepta prorsus negligunt, et minis et promissionibus utcunque com»moventur. Talibus quidem fidei testimonium tribuitur, sed per κατά»χρησιν", ibid. s. 9. — »Verum haec fidei s. umbra, s. imago, ut nullius »est momenti, ita indigna est fidei appellatione. — Qualiscunque illa est »assensio, ad cor ipsum usque minime penetrat, ut illic defixa resideat, »et quamquam radices egisse interdum videtur, vivae tamen illae non »sunt", ibid. s. 10. — »Hic praecipuus fidei cardo vertitur, ne quas »Dominus offert misericordiae promissiones, extra nos tantum veras esse »arbitremur, in nobis minime: sed ut potius eas intus complectendo nostras

»faciamus", ibid. s. 16. — »Nec satis fuerit, mentem esse Dei Spiritu illu»minatam, nisi et ejus virtute cor offirmetur ac fulciatur", ibid. s. 33. — »Neque enim si in summo cerebro volutatur Dei verbum, fide perceptum »est: sed ubi in imo corde radices egit, ut ad sustinendas repellendasque »omnes tentationum machinas invictum sit propugnaculum", ibid. s. 36. — Porro egregie probat CALVINUS, fidem spem ex se gignere, ibid. s. 42 sq. — Denique poenitentiam bonaque opera non modo fidem continuo subsequi, sed ex ea nasci praeclare exponit, dicens: »Quum enim venia »et remissio per Evangelii praedicationem ideo offeratur, ut a tyrannide »Satanae, peccati jugo et misera servitute vitiorum liberatus peccator in »regnum Dei transeat: certe Evangelii gratiam nemo amplecti potest, »quin ex erroribus vitae prioris in rectam viam se recipiat, totumque »suum studium applicet ad poenitentiae meditationem", ibid. c. III. s. 1.

120) Egregie SCHENKEL in *Theol. Stud. u. Krit.* 1855 I. 55: »Der »Glaube", inquit, »im evangelischen Sinne des Wortes konnte seine Be»deutung erst dann wieder erlangen, nachdem Christus wieder als das »alleinige Heil erkannt war. Wo die Erkenntniss Christi fehlt, da trifft »die Gewissenserregung auf ein *falsches Object.*"

121) Unam laudare juvat *Confessionem Augustanam* et *Conf. Belgicam.* Illa: »admonentur," inquit, »homines, quod hic nomen fidei non signi»ficet tantum historiae notitiam, qualis est in impiis et diabolo, sed »significet fidem, quae credit non tantum historiam, sed etiam effectum »historiae, videlicet hunc articulum: remissionem peccatorum, quod vi»delicet per Christum habeamus gratiam, justitiam et remissionem pec»catorum. Jam qui scit, se per Christum habere propitium Patrem, is »vere novit Deum, scit se ei curae esse, invocat eum; denique non est »sine Deo sicut gentes." Porro provocat ad AUGUSTINUM, qui »de fidei »nomine hoc modo admonet lectorem, et docet, in Scripturis nomen fidei »accipi non pro notitia, qualis est in impiis, sed pro fiducia, quae con»solatur et erigit perterrefactas mentes. — Fide apprehenditur remissio »peccatorum ac gratia. Et quia per fidem accipitur Spiritus s. jam corda »renovantur et induunt novos affectus, ut parere bona opera possint. — »Sine fide nullo modo potest humana natura primi aut secundi prae»cepti opera facere. Sine fide non invocat Deum, a Deo nihil exspectat, »non tolerat crucem, sed quaerit humana praesidia, confidit humanis »praesidiis. Ita regnant in corde omnes cupiditates, et humana consilia, »cum abest fides et fiducia erga Deum", art. XX. Conf. et *Apol. Conf.*

ad quaest.: *quid sit fides justificans?*" et *Artt. Smalc.* P. II. *de justificatione e fide*, quem locum gravissimum non possum non addere: »De »hoc articulo cedere, aut aliquid contra illum largiri, aut permittere »nemo piorum potest, etiamsi coelum et terra ac omnia corruant. Non »enim est aliud nomen hominibus datum, per quod salvari possimus, inquit »Petrus Act. IV. Et per vulnera ejus sanati sumus Esa. LIII. Et in »hoc articulo sita sunt et consistunt omnia, quae contra Papam, diabo»lum et universum mundum in vita nostra docemus, testamur et agimus. »Quare oportet nos de hac doctrina esse certos, et minime dubitare, »alioquin actum est prorsus, et Papa et diabolus et omnia adversa jus »et victoriam contra nos obtinent."

Confessio Belgica, licet primum fidei objectum generaliori sensu accipiat de Dei voluntate, in s. S. nobis patefacta, art. VIII, aeque ac CALVINUS, quod Confessio etiam Augustana ponit, tamen praecipuum ejus objectum in peccatorum remissione cerni statuit, deque fidei indole idem monet. Nam: »credimus", inquit, »Spiritum s. veram in cordibus nostris »fidem accendere, quae Jesum Christum cum omnibus suis meritis am»plectitur, eumque suum ac sibi proprium efficit, nihilque amplius extra »eum quaerit. — Instrumentum" est, »quo Christum justitiam nostram »apprehendimus, — quo nos cum illo in communi omnium bonorum ejus »retinemur", art. XXII. — »Credimus hanc veram fidem per auditum »verbi Dei et Spiritus s. operationem, homini insitam, eum regenerare, »novumque hominem efficere, adeoque ad novam vitam vivendam exci»tare, et a peccatorum servitute liberum reddere", art. XXIV. Conf. et *Cat. Heidelb.* quaestt. 21, 60, 61, 64.

122) Nam ut libros ss., ita et *traditiones* »pari pietatis affectu ac re»verentia suscipit et veneratur." Vid. *Conc. Trid. Cann. et Decr.* Sess. IV. § 12. ed. DANZII, condemnatque aeque qui has, atque eum, qui illos »sciens et prudens contempserit." ibid. § 13. Cf. et *Cat. Rom.* L. I. P. II. c. VII. § 102. Vid. tamen et Sess. VI. cap. VI. § 46. Imo vero doctrina Ecclesiae, »quae" scilicet »errare non potest in fide ac morum »doctrina tradenda, cum a Spiritu s. gubernetur," illi fidei objectum est. Vid. *Cat. Rom.* L. I. P. III. c. II. § 159. Cf. et ibid. P. I. c. I. § 16.

123) Fidem enim unice ad intellectum refert, ita ut sola mentis persuasione absolvatur. Vid. *Conc. Trident. Cann. et Decr.* Sess. VI. Can. XXVIII. § 89: »Si quis dixerit, amissa per peccatum gratia, simul et »fidem semper amitti, aut fidem quae remanet non esse veram fidem,

»licet non sit viva, aut eum, qui fidem sine caritate habet, non esse »Christianum; anathema sit." Ibid. Cap. VII. § 48: »Fidem ante Ba»ptismi sacramentum ex Apostolorum traditione Catechumeni *ab Ecclesia* »petunt." *Cat. Rom.* L. I. P. I. C. I. § 16: »Cognitio" (finis, qui ad beatitudinem homini propositus est) »nihil aliud est, nisi fidei, cujus virtus »efficit, ut id ratum habeamus, quod a Deo traditum esse sanctissimae »matris Ecclesiae autoritas comprobarit." Unde *doctrina fidei* subinde fidei nomine appellatur, atque *inanis* scilicet *haereticorum fiducia* impugnatur, *Conc. Trid.* Sess. VI. Cap. IX. § 50. Cf. et ibid. Can. IX. § 70. Can. XII. § 73. Can. XIII. § 74. Vid. et RIEHM, l. l. p. 9 sqq.

124) Vid. PLANCK, *Gesch. der Entsteh., der Veränderr. und der Bildung unsers protest. Lehrbegriffs* caett. t. II. p. 205 sqq. t. III. p. I. p. 350 sqq. p. II. p. 279. t. IV. p. 33.

125) Vidd. variorum Theoll. sententiae laudd. a RIEHM, l. l. p. 39 sqq. quibus addatur praeter alios de MOOR in MARCKII *Med.* p. IV. p. 304 sqq.

126) Vid. ejus *Institutt. Theol. Christ. dogmat.* ed. 7. Hal. 1833. Prolegg. C. III. § 23. p. 105, ubi: »Minime", inquit, »salus aeterna »pendet e persuasione quadam *theoretica*, sed e fide, quam Deo habemus, »*practica*, quae vera est virtus Deo probata." Et P. III. C. III. § 159, p. 552: »Haec fides tamquam constans animi ad Deum ejusque volun»tatem strenue sequendam conversi habitus simul verus et unicus virtutis »et salutis adjunctae fons in N. T. indicatur."

127) Vid. ejus *Hand. der Dogmat.* caett. ed. 4. Lips. 1838, t. II. p. 504, ubi: »πίστις", inquit, »nicht der Glaube an die versöhnende Kraft des Todes »Jesu, sondern Glaube an ihn, und Vertrauen auf ihn, als den von Gott »gesendeten Messias oder Erlöser"; p. 512: »*Der Glaube*, oder die Ueber»zeugung, dass die Christliche Religion wahr und göttlich, und Christus der »verordnete Beglücker des menschlichen Geschlechts sei", caett. et p. 187: »Der generelle Begriff von πίστις und πιστεύειν ist: Jesum mit vollem »Vertrauen und mit gänzlicher Hingabe des Gemüths für den Christus, »den von Gott geordneten Heiland halten, und daher sich mit Vertrauen »und Gehorsam an ihn und seine Gemeinde anschliessen", caett.

128) Vid. *Der Christl. Glaube*, caett. ed. 2. t. II. § 108. p. 183.

129) Vidd. ut unum alterumque recentiorum Theologorum, qui diversis studiis ducuntur, hîc laudem, EBRARD, *Christl. Dogmatik*, t. II. p. 486: »Es ist die Gesinnung, welche in bussfertigen Erkennen und Bekennen »der eignen Schuld und Todeswürdigkeit die durch Christum volbrachte

»Sühne ergreift (Rom. III: 24, 25, 28, vgl. Joh. VI: 29, 51) ihre »Hoffnung vor Gott allein und ausschliesslich auf diese Entsühnung grün»det. Hiermit wird der Glauben aber — weitentfernt, ein blosses Für»wahrhalten eines Lehrsatzes zu sein — ein persönliches Verhältniss zu »Christi Person" (Joh. VI: 29) caett. et p. 490: »Sobald wir die *fides* »(gleich den Leuten bei Jak. II: 14) definiren würden als die Orthodoxia, »so müssten wir auch mit Jak. sagen: *fides non justificat.* Definiren wir »aber die *fides* im Sinne von Jak. II: 5. Rom. III ff. Gal. III f. (Hebr. »X f.), als die That des Bauens auf Christum, als die *pars positiva con»versionis ad Christum*, so dürfen wir auch ohne Gotteslästerung den »Satz nicht fallen lassen: *Fides sola justificat.*" — DA COSTA, *Voorll. over het O. T.* II. 1. p. 143 sq.: »Een geloof met zwakheid, met ongeloof, »met opstand des vleesches gemengd, maar levend, maar oprecht, maar »zich die oprechtheid ook onder den zwaarsten aanval bewust, als dat »van JOB, is duizendmaal beter, dan eene kennis van God, effen, wijs, »verstandig, streng zedelijk, Gods verborgen wegen rechtvaardigend, — »maar bespiegelend, maar zonder liefde, maar juist door overmaat van »ijver voor Gods eere, koud." — EGELING; *Weg der Zaligheid*, caett. ed. 1. t. II. p. 228: »Het geloof verkeert in 't algemeen omtrent alles, »wat God ons ter onzer zaligheid in zijn woord openbaart; maar meer »bijzonder omtrent datgene, wat in nadruk Evangelie mag genoemd wor»den, en de blijde boodschap van Gods genade over ons door J. C. in »zich bevat. Wij gelooven in Hem en zijn Evangelie, als wij bij ons »zelven aangaande de waarheid van dit alles regt overtuigd zijn, en daar »aan gaarne onze toestemming geven"; p. 231: »Het regte geloof is werk»zaam niet alleen omtrent het Evangelie en de genadegaven Gods, daarin »aan ons beloofd, maar vooral ook omtrent den Heere J. C. zelven"; p. 232: »Het is *volstandig.* Het moet eene hebbelijkheid in ons worden, die wij »niet kunnen of willen afleggen, Joh. XV: 4—7. 1 Joh. II: 28", et p. 233 sq. »Het is *levendig* en *krachtig.*" — PAREAU et HOFSTEDE DE GROOT, *Comp. Dogmat. et Apolog. Christ.* ed. 3. § 67. p. 157: »Est *fides* »illa animi conditio, qua homo praevenienti Dei amori se confidit, sive »obsequitur; qui amor se cum in omnibus rebus, tum maxime in Jesu »Christo patefecit, atque demonstrat. Itaque fides est primum quidem »praestita Jesu Christo; neque tamen in hoc subsistens, sed et altius se »erigens, fides praestita Deo", et in *Obs.*: »Haec est fidei notio in N. F., »conf. imprimis Gal. II: 20, eaque hominis naturae et cum patre Deo

5

»conjunctioni respondens, sed in Ecclesia deinde haec notio multum fuit »perversa." — Et SCHOLTEN, *Leer der Herv. Kerk*, caett. ed. 1. t. II. »p. 16 sq.: »Het geloof is — de werkzaamheid des menschen, die, ge- »trokken door de kracht der waarheid, die zich in Jezus' woorden en »handelingen openbaart, (Joh. VI: 44, 68. Matth. XVI: 17), Hem erkent »als den *Christus*, den Zaligmaker der wereld, (Joh. IV: 42. VI: 69. »XI: 27. VIII: 24. XIV: 11 XVII: 8) en op grond daarvan aan Hem »zich toevertrouwt, (Joh XI: 27. VIII: 24. XIV: 11. XVII: 8), om »door de innigste vereeniging met Hem, zijne goddelijke levenskracht en »zijnen geest zich zelfstandig eigen te maken, gelijk de rank, die met den »wijnstok verbonden is, bloeit en vrucht draagt", (Joh. XV: 1 vv.), et p. 148: »Ware het *geloof* in Protestantschen zin, even als bij de Soci- »nianen en Roomschgezinden, niet anders dan *autoriteitsgeloof*, een bloot »*verstandelijk voor waar houden*, hetzij op het *gezag* der kerk, hetzij »op dat des bijbels, dan ware de stelling, dat *alleen* het geloof regt- »vaardigt, der goddelijke heiligheid onwaardig. Nu echter volgens het »Protestantisme het geloof de *kiem*, de *wortel*, de *potentia* is van 's men- »schen geheele godsdienstige leven, en zich uit zijnen aard niet anders, »dan in de werken der liefde openbaren kan (Heid. Kat. vr. 64), nu »wordt het eene miskenning van het ware begrip des *geloofs* aan het- »zelve nog iets ter onzer regtvaardiging bij God, te willen toevoegen." — Nec possum, quin his addam praeclarum LUCKII effatum in SCHNEIDERI *Deutsche Zeitschr.* caett. 1854. N°. 22. p. 187 sq.: »Man mag noch »soviel spotten über die sogenannte Pektoral-theologie, und allerdings »macht das Herz allein noch nicht den waren Theologen, aber der Kopf »allein thut es auch nicht, am wenigsten der bloss formelle Verstand und »die allgemeine Menschenvernunft, sondern Kopf und Herz zusammen, »und der ganze geistige Mensch zusammen gefasst in dem Christlichen »Bewusstsein und durch dieses historisch bestimmt. Wo diese harmonische »Ganzheit und Bestimmtheit des christlichen Lebens fehlt, da geht ent- »weder das blosse Herz, oder der blosse Kopf mit der Theologie durch, »und es entstehen die Desorganisationskrankheiten, die nervösen Fieber »zustände des Pietismus, des Mysticismus, der Orthodoxie und des Ra- »tionalismus, welche einander hervorrufen, und wie im Wetteifer die »Kirche storen und verderben."

130) Vid. mea *librorum Symb. Eccl. reform. Nederl.* ed. p. 402.

131) Vid. Joh. VII: 16, 17. VIII: 12 coll. XII: 46, 47. XVIII: 37.

[132]) Vid. Matth. IV: 17, 23. V: 2. XI: 1. XIII: 3. Joh. VI: 59. VIII: 1. 1 Joh. I: 5 al.

[133]) Cf. omnino ULLMANN, *Reformatoren vor der Reform.* I. *Vorr.* s. XVII sqq.

[134]) Cf. ULLMANN, l. l. s. VI ubi: »Hätte dieses Drama," inquit, Reformationem intelligens, »nicht eine christlich-ächte, aus guter Quelle »geschöpfte, und mit tiefer erfahrungsmässiger überzeugung festgehaltene »Lehre, einen neuen gereinigten glauben zu seiner eigentlichen Grund- »lage gehabt, so wäre es ohne wahre innere Bedeutung, ohne sicheren »Halt gewesen und erfolglos vorübergegangen."

[135]) Praeclare CALVINUS in Comm. ad Joh. VII: 13: »ut in statu »Ecclesiae", inquit, »bene ordinato locum non habet effrenis licentia, sic, »ubi metu compressa tenetur omnis libertas, ut vocem nemo mittere »audeat, miserrima est conditio."

[136]) Sic LUCKE in SCHNEIDERI *Deutsche Zeitschr.* caett. 1854. N°. 22. p. 179: »Die evangelische Kirche und Theologie", inquit, »gedeihet al- »lezeit nur, wenn sie auf dem alten wahren spruche steht: Theologus, »(theologia) in scripturis nascitur." — JUL. MULLER, ibid. N°. 23. p. 214: »Die Stütze der evangelischen Kirche ist und bleibt das Wort Gottes, »welches alle Ueberlieferungen der Kirche ohne Unterlass richtet und »reinigt. Und eben darum bedarf die evangelische Kirche in ihrem eignen »Innern eines Gebietes, in welchem diese nie versiegende schöpferisch- »kritische Macht der göttlichen Offenbarung frei und ungehindert wirken »kann, dass die Quellen immer offen bleiben, aus denen die evangeli- »schen Kirche den Ursprung ihres Lebens geschöpft hat. Diess ist das »Gebiet der wissenschaftliche Theologie." idemque in eodem diar. 1851. N°. 27 sq. — SCHENKEL in *Allg. Kirchen-Zeit.* 1854. N°. 104. p. 850 sqq.: »Ein Christenthum ohne Christus ist gerade so viel Werth, als »ein Tag ohne Sonnenlicht." — »Lebendiger Glaube an Chr. J., eine »Erneuerung unserer Theologie und unseres Kirchlichen Lebens aus dem »Worte Gottes, der heilige Schrift heraus, — durch den heiligen Geist, — »das wäre es, was uns helfen könnte. — Aus der ewigen Substanz des »geoffenbarten Gotteswortes, aus der heilige Schrift und ihrer freien An- »eignung im lebendigen Glauben an den Sohn Gottes kommt uns allein »Licht, Kraft, Heil und seliges Leben. *Suchet in der Schrift,* ruft uns »unser Herr und Meister zu, sie ist's, die von mir zeuget, (Joh. VI:" leg. 5, »39). Das ist der einzige Weg, um hinanzukommen zu *einerlei*

»Glauben und Erkenntniss des Sohnes Gottes, und ein volkommener Mann »zu werden, caett. (Eph. IV: 13). Wenn wir diesen Weg gehen, dann »werden wir auch der Aufforderung des Apostels Folge leisten: Lasset »uns rechtschaffen sein in der Liebe, und wachsen in allen Stücken an »dem, der das Haupt ist, Christus." — HAGENBACH in *Theol. Stud. u. Krit.* 1854. I. p. 7 sqq.: »die Reformation war Rückkehr von — dem »Autoritätsglauben im slechten zum Autoritätsglauben im guten Sinne", idemque alibi: »Die protestantischen Kirche würde sich selbst aufgeben, »wenn sie die Schrift aufgäbe." — HUNDESHAGEN, in *Allg. Kirchenzeit.* 1852. N°. 139 sqq.: »das Schriftprincip ist nichts anders, als der Pro»testantismus selbst." — »Haben die Reformatoren in der Hauptsache »die Schrift nicht richtig ausgelegt, so ist mit dieser Ueberzeugung dem »Protestantismus sein religiöses Fundament abgesprochen, und haben »andererseits wir kein Vertrauen mehr zu der freien Schriftforschung, »so ist auch mit dem Aufhören dieses Vertrauens dem Protestantismus »sein religiöses Fundament entzogen," caett. — PALMER, ibid. 1854. N°. 155: »Wer unter allen Theologen seit der Reformation hat die Grund»principien der evangelischen Kirche, das Princip des allein normativen »Ansehens der heil. Schrift und das Princip der Rechtfertigung durch »den Glauben, aus welcher in ihrer ehrlichen und wahren Fassung die »gesammte evangelischen Kirchenlehre in allen wesentlichen Punkten mit »logischer Nothwendigkeit folgt, dauernd zu erschüttern oder gar zu stür»zen vermocht?" — Conf. et ULLMANN et UMBREIT, in *Theol. Stud. u. Krit.* 1855. I. p. 11 sqq.

137) Vid. *Conf. Belg.* art. VII. *Cat. Heidelb.* quaest. 21.

138) Vid. Joh. III: 16. Cf. ULLMANN, l. l. p. 13 sq.

139) Vid. Rom. III: 23—28 al.

140) Vid. Epigr. LIX. Opusc. t. II. p. 509.

141) Vid. *Corp. Reform.* ed. a BRETSCHNEIDERO, Vol. II. p. 629 sq.

42) Vid. *Loc. Theol.* ed. 1. a. 1521. p. 8, ed. 1. Conf. et CALVINUS, qui *Instit. rel. Christ.* L. I. c. XIII. § 21, in exponendo loco, qui est de Patre, Filio et Spiritu s.: »equidem," inquit, »hîc, si quando alias »in reconditis Scripturae mysteriis, sobrie multaque cum moderatione »philosophandum: adhibita etiam multa cautione, ne aut cogitatio, aut »lingua ultra procedat, quam verbi Dei fines se protendunt. Quomodo »enim immensam Dei essentiam ad suum modulum mens humana defi»niat, quae nondum statuere certo potuit, quale sit solis corpus, quod

»tamen oculis quotidie conspicitur? Imo vero quomodo proprio ductu ad »Dei usque substantiam excutiendam penetret, quae suam ipsius minime »assequitur? Quare Deo libenter permittamus sui cognitionem. Ipse enim »demum unus, ut inquit HILARIUS, idoneus sibi testis est, qui nisi per »se cognitus non est. Permittemus autem, si et talem concipiemus ipsum, »qualem se nobis patefacit, nec de ipso aliunde sciscitabimur, quam ex »ejus verbo," caett.

143) Sic e. c. NEANDER, *der h. Bernhard*, caett. p. 235 de ANSELMI sententia de satisfactione dicit: »die bei allen ihren Mängeln doch aus »der Tiefe des christlichen Bewusstseins und Christlicher Anschauung »geschöpft ist"; et SCHENKEL, ne plura afferam, in *Cens.* l. DE WETTE, *das Wesen des Christl. Glaubens*, in *Theol. Stud. u. Krit.* 1847. II. p. 468 sqq. ad quaestionis : »Ist die stellvertretende Genugthuung Christi »bloss als ein subjectiver Vorgang im *Menschen*, oder als eine objective »Thatsache in *Gott selbst* aufzufassen?" partem posteriorem affirmando respondet, monetque: »Der eigentliche Zweck der Sühne war gewiss »Ausgleichung und Wiederherstellung der durch die Sünde verletzten »Harmonie des Guten. In dieser Beziehung hat die Anselmische Genug»thuungslehre ihre unwiderlegliche Wahrheit. Anselm hat nur darin geirrt, »dass er die Genugthuung in das Gebiet eines gewöhnlichen Rechtshandels »herabzieht und so einen kunstlichen, aus der Processualistik hergenom»menen Rechtsfall aus ihr gemacht hat. Dass aber die beleidigte Gott»heit wieder ausgesöhnt werden müsse, das halten wir für die Grundlage »aller Religion. — Immerhin geben wir dem Verf. gerne darin Recht, »dass es falsch sey, die Versöhnung *nur* als einen Vorgang in *Gott* be»greifen zu wollen, wie es falsch ist, anzunehmen, dass sie nur *in und mit* »*dem Menschen* vorgehe. Vielmehr muss die Versöhnung *sowohl in Gott* »*als auch in Menschen* vorgehen; die Sünde muss sowohl von Seiten »Gottes *vergeben*, als im Menschen durch den Glauben *getilgt* werden; »und das kann, wie die Kirchliche Lehre *allein consequent* auseinander»setzt, nur durch einen *Gottmenschen* geschehen. — *Die Versöhnung ist* »*ein Geheimniss*, in dem für den menschlichen Verstand die Göttliche »Liebe mit der göttlichen Gerechtigkeit zu streiten scheint. Dieses Ge»heimniss suchte Anselmus mit seiner Theorie gleichsam zu zergliedern, »in seine Theile aufzulösen; und es ist ihm nicht gelungen. Warum »sollten wir das Geheimniss nicht mit dem *Glauben* anerkennen, da es »doch unserem innersten Bedürfniss entspricht," caett.

[144]) Vid. 1 Cor. XIII: 12.

[145]) Vid. Joh. VIII: 39, 56. Matth. XXII: 31, 32. Rom. IV: 1—5, 9—24. Gal. III: 6—9, 14—18, 29. Hebr. XI: 8—19. Jac. II: 21—23.

[146]) Valet hoc de CHRISTI discipulis, ipso hac in terra degente; de tribus hominum millibus, Pentecostes die, ad ejus castra conversis, Act. II: 40 sqq., de aulico Aethiopico, Act. VIII: 26 sqq., de CORNELIO, Act. X. de aliis.

[147]) Egregie COLUMBAN sec. NEANDER, *Denkwürdigkk.* caett. II. p. 163, monebat: »dass wenn nur erst Alle als Kinder Gottes durch die Ge»meinschaft der Liebe und die Einheit des evangel. Sinnes mit einander »verbunden wären, aller streit sich leicht werde beilegen lassen."

[148]) Praeclare AUGUSTINUS, in Ps. XXXII. *Enarr.* III. § 29. Opp. t. IV. p. 296 A. »Tunc esse desinent," inquit, »fratres nostri, si desie»rint dicere: *Pater noster.*"

[149]) Vid. Philipp. III: 15. [150]) Vid. Act. XVI: 30.

[151]) Vid. N. C. KIST, *Oratio de religionis Christianae indole practica, uti antea semper, sic omnino hodie multum neglecta*, habita d. 9 m. Febr. a. 1852. L. B. 1853.

[152]) Eph. IV: 15. [153]) Joh. XVII: 20, 21.

[154]) Juvat hîc addere hoc WERENFELSII *Epigr.* Opp. t. II. p. 502. *Epigr.* XXVII:

O utinam terris pietas antiqua rediret,
Simplexque et nondum litigiosa fides!
Relligioque foret non bella irasque fovere,
Quae Christi lacerant, heu sine fine! gregem.

— — —

Sed cordis probitas divini maxima cultus
Pars foret, et recti non simulatus amor:
Et Christum puro et sincero corde vereri,
Seque adeo tota tradere mente Deo.

[155]) Vid. G. J. MULDER, *Redevoeringen, den 27en en 28en Maart* 1854, *bij gelegenheid der overdragt van het Rectoraat aan de Hoogeschool te Utrecht, uitgesproken*, p. 50. [156]) l. l. 69.

[157]) Vid. mea *Or. de germano Philosopho, optimo Theologo*, hab. a. d. 8 Dec. a. 1836. p. 33.

[158]) l. l. p. 62. [159]) Vid. ejus l. *de Senectute*, c. XIX.

[160]) Vid. Or. pro ARCHIA *poeta*, c. I. [161]) l. l. p. 55.

